

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Факултет: Сервис ва туризм

Кафедра: Касбий таълим

«Ҳимояга тавсия этилди»
“Касбий таълим” кафедраси мудири
_____ п.ф.д., доц. Суёнов О.Ж

Баённома № 20
2018 йил 13 июнь

**5111008 – Касб таълими: Бухгалтерия ҳисоби ва аудит
таълим йўналиши**

КТБ-114 гуруҳ талабаси Муртазаева Зухранинг

**“Молиявий натижалар ҳисоботи мавзусини ўқитишда педагогик
технологияларнинг аҳамияти ва улардан самарали фойдаланиш
йўллари мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар: **и.ф.д., доц. Холиқова Л.Н.**

САМАРҚАНД – 2018

Кириш

I боб. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг назарий асослари

1.1 Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти.....(8-20)

1.2 Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг меъёрий – ҳуқуқий асослари ва ҳисобот кўрсаткичларининг таснифи

II боб. Таълим жараёнини ташкил этиш ва олиб боришда педагогик

технологияларнинг роли

2.1 Мавзуни ўқитишда педагогик технологияларнинг ўрни ва аҳамияти

2.2 Замонавий педагогик технологиялар ва ҳозирги замон анъанавий таълими

III боб. “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитиш методикаси ва тавсифи

3.1 “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” мавзусини ўқитишда “Ассисмент”, “Икки ёқлама кундалик” ва “Брифинг” педагогик технологияларидан фойдаланишнинг услубиёти

3.2 Мавзуни ўқитишда олиб борилган тадқиқод натижаларининг таҳлили ва самарадорлигини ошириш йўллари

3.3 Ўқитиш технологияларини жорий этишда хавфсизликни таъминлаш муаммолари

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Иловалар

Кириш

Мавзунинг долзарблиги: Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодий эркиллаштириш, мамлакатни модернизациялаш, макро-микроиқтисодий барқарорликни таъминлаш эвазига узлуксиз иқтисодий ўсишга эришишдек долзарб вазифа қўйилган. Бу эса ўз навбатида мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий соҳаларда бўлаётган тезкор ўзгаришлар таълим тизимини ҳам тубдан ислоҳ қилишни тақозо этмоқда, чунки мукамал таълим тизими орқали Республикаимизнинг келажак интеллектуал имкониятларини ва уни гуллаб яшнаши ҳамда ривожланишини белгилаб берувчи ёшларни ҳар томонлама ижодкор, мустақил фаолият юритадиган қилиб тарбиялашда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун таълимда энг муҳим стратегик йўналиш таълим муассасаларининг инновацион фаолияти ҳисобланади. Бу эса барча таълим муассасаларида, айниқса ижодкор, юқори салоҳиятли мутахассис кадрларни тайёрловчи олий таълим масканларида инновацион технология қўринишида фаолият олиб бориш долзарб масалалардан бири бўлиб келган. Хусусан, ҳозирги кунда таълим жараёнида инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кучайган.

Педагог кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш масаласи Республикаимиз ва жаҳон миқёсида тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Мазкур муаммо таълим мазмунини модернизациялаш, таълим жараёнини ташкил қилиш технологиялари ва усулларини оптималлаштириш билан чамбарчас боғланган. Уларнинг тўлақонли ҳал этилишига эса педагогик тадқиқотларни амалга оширишда янада мослашувчан ва тараққийпарвар ёндашувларни кенг жорий этиш орқалигина эришиш мумкин. Ўз навбатида педагогика фани бошқа фанлар каби янги-янги фактлар, юқори натижаларга эришиш имконини берувчи технологиялар асосида ривожланиб боради. Бу борада Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг қуйидаги фикрларини келтириб ўтишни ўринли деб биламиз: “Барчамизга аёнки, Ўзбекистан бой қазилма ва табиий ресурсларга, қудратли иқтисодий ва инсоний салоҳиятга эга. Бироқ бизнинг энг катта бойлигимиз – бу халқимизнинг улкан интеллектуал ва маънавий салоҳиятидир. Бу салоҳиятни яратиш ва янада кўпайтиришда ҳурматли зиёлиларимиз – илм-фан ва техника намояндалари, биринчи навбатда қадрли ва ҳурматли академикларимиз, маданият, адабиёт ва санъат, спорт соҳаларининг вакиллари бутун вужудини бериб, фидокорона меҳнат қилаётганларини биз яхши биламиз ва юксак қадрлаймиз. Ана шу заҳматкаш инсонларнинг илмий ва ижодий изланишларини ҳар томонлама қўллаб-

қувватлаш, улар учун зарур шарт-шароитлар яратишни биз ўзимизнинг бирламчи вазифамиз сифатида кўришимиз даркор. Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз”.¹

Шунингдек, президентимиз Шавкат Мирзиёев фармонида биноан ишлаб чиқилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг асосий йўналишларидан бири бўлган “Ижтимоий соҳани ривожлантириш” га қаратилган устувор йўналишларнинг таркиби ҳисобланган “Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш ва ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш”нинг қуйидаги асосий вазифалари белгилаб қўйилди:

- узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ, юқори малакали кадрлар тайёрлаш;
- касб-ҳунар коллежлари ўқувчиларини бозор иқтисодиёти ва иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда ишга жойлаштириш борасидаги ишларни такомиллаштириш;
- таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, олий таълим муассасаларига қабул квоталарини босқичма-босқич кўпайтириш;
- ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштириш ҳамда хусусий тadbиркорлик соҳасига жалб этиш;
- ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ҳамда амалга ошириш, болалар ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, уларни жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш;
- ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, таълим муассасалари, ёшлар ва бошқа ташкилотларнинг самарали фаолиятини ташкил этиш.

---

¹Ш.М.Мирзиёев” Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз” Тошкент - «ЎЗБЕКИСТОН» - 2016й. 14-б.

Ушбу вазифалар ўз ўрнида мамлакатимизда таълим ва фан соҳасини ривожлантириш ва янги босқичларга кўтарилишига йўл очиб берувчи устувор вазифалардан бўлиб ҳисобланади.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам таълим тизимига оид қуйидаги фикрларни келтириб ўтганлар: Биз таълим тизимидаги инновация ва креатив ёндашувлар асосида таълим-тарбия сифати ва даражасини янги босқичга кўтаришимиз ва бунинг асносида ушбу соҳанинг моддий-техник базасини мустаҳкамлашимиз лозим.²

Таълимнинг самарадорлигини ошириш ўз ўрнида ёшларнинг таълим марказида бўлишини ва уларнинг мустақил билим олишларини таъминлашга хизмат қилади. Бу йўлда таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллаган кадрлар талаб этилиши билан бир қаторда уларнинг замонавий педагогик технологияларни ва интерфаол усулларни биладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдалана оладиган мутахассислар зарур. Бунинг учун барча фан ўқитувчиларини янги педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ва олган билимларини ўқув-тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб бориш кенг йўлга қўйилмоқда.

Тадқиқотнинг мақсади: «Молиявий натижалар ҳисоботи» мавзусини ўргатишда турли педагогик технология ва усуллардан фойдаланишнинг долзарб муаммолари ҳамда талабаларнинг ўз касбий кўникмаларини ривожлантириш борасида таълим жараёнида ноанъанавий таълим усулларида фойдаланишнинг самарадорлигини аниқлаш, таълим тизимида янги педагогик технологияларни жорий этишнинг назарий, амалий ва методик жиҳатларини ўрганишдир.

Тадқиқотнинг вазифаси: Тадқиқотни мақсадларидан келиб чиқиб қуйидаги вазифалар белгилаб олинди ва ҳал этишга ҳаракат қилинди:

1. Мавзу юзасидан иқтисодий ва педагогик адабиётлар таҳлили;
2. “Молиявий натижалар ҳисоботи мавзусини ўқитишда педагогик технологияларнинг аҳамияти ва улардан самарали фойдаланиш йўллари” мавзусини ўрганиш ва “Бухгалтерия ҳисоби” фанига ва мавзуга доир дунёқарашни шакллантириш муаммоларини ҳал этиш борасида янги педагогик технологиялар билан танишиш ва уларни таҳлил қилиш;
3. Таълим жараёнида педагогик технологияларнинг афзалликларини асослаб бериш;

---

²Ўзб.Рес. Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2017 -йил 22-декабрь

4. Таълим жараёнида педагогик технологияларининг замонавий таълим-тарбия жараёнидаги ўрнини аниқлаш;
5. Дарс бериш жараёнида ёшларнинг “Бухгалтерия ҳисоби” фани ва мавзуга доир дунёқарашини шакллантиришда янги педагогик технологияларидан фойдаланишнинг амалий ва методик жиҳатларини тадқиқ этиш ва тегишли хулосалар ишлаб чиқиш.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Ҳозирда педагог-олимлардан У. Нишоналиев, Н.С. Саидахмедов, Н.Н. Азизходжаева, Зиямухаммедов, У. Толипов, Б.Л. Фарберман ва бошқалар Республикада педагогик технологиялар муаммолари бўйича жиддий тадқиқотлар олиб бормоқдалар, биз ҳам уларнинг илмий ишлари билан яқиндан танишдик ва мавзуга доир адабиётларни ўргандик.

Тадқиқот объекти: Самарқанд Банк коллежнинг таълим жараёни.

Тадқиқот предмети: Касб-ҳунар коллежининг таълим жараёнига янги педагогик технология ва усулларни татбиқ этиш, талабаларда “Бухгалтерия ҳисоби” фанига ва мавзуга доир дунёқарашни шакллантиришда фаол ўқитиш методларининг амалий ва методик жиҳатларини кўрсатиб бериш. Янги педагогик технологияларни қўллаш жараёнида вужудга келадиган муаммоларни таҳлил қилиб, унинг ечимини топишга ҳаракат қилинди.

Асосий ишчи илмий тахмин: “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўргатишда турли педагогик технологияларни қўллаб, қисқа вақт ичида каттагина ҳажмдаги билимларни талабаларга етказиб бериш, ноанъанавий дарс жараёнини қизиқарли ва мазмунли ташкил этиш ва дарснинг самарадорлигини оширишни кўзда тутуди деган тахминга келинди.

Тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси. Ўзбекистон Республикаси “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва “Таълим тўғрисида”ги” қонуни, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов асарлари, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев асарлари ва Олий Мажлисга Мурожаатномаси тадқиқотнинг назарий ва методологик асоси сифатида олинди. Ж.Жалолов, У.А.Ҳошимов, И.Й.Ёкубов, А.М.Матошкин, Б.Г.Зиёмухамедов, Б.Л.Фаберман, шунингдек, бошқа бир қатор олим ва методистлар фикрларига таяндик. Шунингдек, аниқ вазифаларни ҳал қилишда иқтисодий ва педагогик технологияларни ёритиб берган бошқа педагогик адабиётлардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижаларининг илмий-амалий аҳамияти: Тадқиқот натижасида республикамиз таълим муассасаларида “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини мавзусини ўқитишда мавжуд камчиликлар ва ютуқлар

ўрганилди. Натижада ушбу мавзуни ўқитиш, педагогик технологиялардан фойдаланишнинг такомиллаштириши бўйича таклиф ва тавсиялар берилди.

Тадқиқот материаллари касб-хунар коллежларида методик амалий қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

1. “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитишда педагогик технологиялардан фойдаланиш илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилинди.

2. Касб-хунар коллежларида бухгалтер мутахассисларни тарбиялашнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи илмий-услубий тавсиялар берилди.

Битирув малакавий ишнинг таркибий тузилиши. Битирув малакавий иш: кириш, учта боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

Биринчи боб - Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг назарий асослари тўғрисида;

Иккинчи боб - Таълим жараёнини ташкил этиш ва олиб боришда педагогик технологияларнинг роли ҳақида;

Учинчи боб “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитиш методикаси ва тавсифига бағишланган.

Мавзу бўйича чоп қилинган мақола ва тезисларнинг манбалари. Илмий раҳбар Л.Н.Холикова билан биргаликда ёзилган “Инновацион педагогик технологиялардан таълим жараёнида фойдаланишнинг бугунги кун аҳамияти” мавзусида мақола Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти “Сервис” журналининг 2018 йил IV сонида чоп этилди.

I боб. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг назарий асослари

1.1 “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот”нинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти

Бизга маълумки, мамлакатимизнинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари томонидан халқаро ва миллий ижтимоий ҳамда иқтисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислохотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўлларининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратмоқда.

Бозор иқтисодиёти шароитида корxonанинг молиявий аҳволи тўғрисидаги ахборотлар ташқи фойдаланувчилар учун алоҳида аҳамиятга эга. Чунки уларни хўжалик юритувчи субъектга ўз маблағларини сарфлаш мақсадга мувофиқлигини аниқлаш ўта аҳамиятли ҳисобланади. Корxonанинг молиявий ҳисоботи унинг молиявий ҳолатини (харажатини қоплай олишини) яққол кўрсатади.

Хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобини юритишдан кўзланган асосий мақсад унинг фаолияти тўғрисидаги маълумотларни йиғиш ва умумлаштириш асосида унинг раҳбарияти ҳамда манфаатдор юридик ва жисмоний шахслар учун зарур маълумотлар тўпламини вужудга келтиришдан иборатдир.

Хўжалик юритувчи субъект фаолиятидан манфаатдор бўлган юридик ва жисмоний шахсларнинг маълумотларга бўлган талаб ва эҳтиёжлари молиявий ҳисобот орқали қондирилади. Агар хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти учун зарур маълумотлар улар белгилаган ва талаб қилган санага тайёрланса ҳамда узатилса, молиявий ҳисобот Молия вазирлиги белгилаган саналарга тузилади ҳамда тақдим қилинади. Молиявий ҳисобот кўрсаткичларидан хўжалик юритувчи субъект раҳбарияти ҳам ўз фаолиятида кенг фойдаланади. Аммо унинг маълумотлари асосан ташқи фойдаланувчиларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган. Молиявий ҳисобот кўрсаткичлари қатъий белгиланган ва унга ўзгартиришлар киритиш мумкин эмас.³

Молиявий ҳисоботда хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг асосий кўрсаткичлари умумий қабул қилинган ва қатъий қабул қилинган қоидалар ҳамда тартиблар асосида тузилади. Молиявий ҳисобот халқаро талаблар асосида тузилганда умумий қабул қилинган қоидалар ва тартиблар қўлланилади. Ҳар бир мамлакатда молиявий ҳисоботни тузиш тартиб ва қоидалари белгиланади. Агар мамлакатда молиявий ҳисоботни тузиш молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида амалга оширилиши белгиланса, унда ушбу стандартлар талаблари ва унинг қоидаларига мувофиқ тузилади.

³Н.Ю Джўраев. Молиявий ҳисобот. Ўқув қўлланма. ТДИУ. Т.:2007, 7-б.

Умуман, молиявий ҳисобот субъект фаолиятининг ойнаси ҳисобланади. Унинг маълумотлари асосида субъект фаолиятига баҳо берилади ва хулоса қилинади. Молиявий ҳисоботда субъектнинг активлари, мажбурияти, капитали, даромадлари, харажатлари, фойдаси (зарари) ва бошқа иқтисодий кўрсаткичлари ўз аксини топади.

Иқтисодий адабиётларда 1990 - йилгача молиявий ҳисобот тушунчаси эмас, балки **ҳисобот** тушунчаси кенг қўлланилган. Молиявий ҳисобот тушунчаси ҳисобот тушунчасидан фарқ қилади. Юқорида таъкидланганидек, молиявий ҳисобот молиявий бухгалтерия ҳисоби, аниқроғи молиявий ҳисоб маълумотлари асосида тузилади. Ҳисобот эса бухгалтерия ҳисоби ва бошқа ҳисоб (статистик, тезкор) маълумотлари асосида тузилади.⁴

Қуйида «Молиявий ҳисобот» тушунчасига иқтисодчи олимлар томонидан берилган турлича таърифлар келтирилган:

“*Молиявий ҳисобот* алоҳида мустақил хўжалик юритувчи субъект бўлиши ёки хўжалик юритувчи субъектларнинг уюшган гуруҳига киришидан қатъий назар бажарадиган, хўжалик юритувчи субъектга таъсир кўрсатувчи молиявий ҳодисаларни ва муомалаларни қайд қилиш усули ҳисобланади.”⁵

“*Молиявий ҳисоботларда* субъектнинг ўз мажбуриятларини бажариши ва сармояларни қайтариши учун даромад келгусида пул тушумларини олиш қобилиятини истиқбол қилишга ёрдам берадиган ахборот акс эттирилиши керак.”⁶

“*Молиявий ҳисобот* алоҳида мустақил корхона бўлиши ёки хўжалик юритувчи корхоналарнинг уюшган гуруҳига киришидан қатъий назар, бажарадиган ва субъектга таъсир кўрсатувчи молиявий воқеаларни ва муомалаларни кўрсатиш усули ҳисобланади.”⁷

“*Молиявий ҳисобот*деганда, корхонанинг молиявий ҳолати, маблағлари ва уларнинг манбаларини маълум санага акс эттирилиши тушунилади.”⁸

Юқорида келтирилган таърифларда “Молиявий ҳисобот” тушунчаси бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда, шунингдек унинг асосий вазифаларидан келиб чиққан ҳолда ёритилган.

“Молиявий ҳисобот” тушунчасига таъриф беришда ҳар бир муаллиф унинг қайсидир жиҳати ва томонларини асос қилиб олган ва унга таянган ҳолда таърифни шакллантирган. Аммо 1-жадвалдан маълумки, “Ҳисобот” тушунчаси ёритилганда асосан режани бажарилишига эътибор қаратилган бўлса, “молиявий ҳисобот” тушунчасига таъриф беришда эса бозор иқтисодиёти шароитида молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг аҳамияти асос қилиб олинган.

Иқтисодий адабиётларда молиявий ҳисоботга берилган таърифлар унинг мазмунини тўла очиб бера олмаган. Юқорида берилган таърифларга таянган ҳолда молиявий ҳисоботга қуйидагича таъриф бериш мумкин:

⁴Н.Ю Джўраев. Молиявий ҳисобот. Ўқув қўлланма. ТДИУ. Т.:2007, 8-б.

⁵Ўз.Рес.1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»1998 й. 14 август. 5-модда.

⁶Молиявий ҳисоб.Т.: «Корона» 2000 й. 8-б.

⁷А.А.Каримо ва бошқалар.Бухгалтерия ҳисоби.Т.: Шарқ, 410-б.

⁸В.Ф. Палий “Современный бухгалтерский учет”. Инфра-М, 2003 г. стр-48.

“Молиявий ҳисобот ҳар бир мамлакатда қабул қилинган тартиб-қоидалар асосида бухгалтерия ҳисоби маълумотларини умумлаштириш натижасида субъектнинг мол-мулки, маблағлари, мажбуриятлари, капитал, даромадлари, харажатлари, фойдаси (зарари)нинг умумий қиймати ҳамда уларнинг таркиби тўғрисидаги, шунингдек, фойдаланувчилар учун зарур бошқа иқтисодий кўрсаткичларни ўзида мужассам қилган махсус ҳисобот шаклларининг йиғиндисидир”. Чунки, ҳар бир мамлакатда хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳисобот шакллари ва уларнинг кўрсаткичлари белгилаб қўйилади.

Молиявий ҳисоботда қуйидаги ахборотлар бўлиши лозим:

- инвестиция қарорлари ва кредитлар бериш тўғрисида қарорлар қабул қилишда керак бўладиган ахборот;
- субъектнинг бўлажак пул оқимларини баҳолашда фойдали ахборот;
- субъектга берилган ресурслар, мажбуриятлар ва улардаги ўзгаришлар тўғрисида ахборот.

Юқоридаги ахборотлардан ташқари, молиявий ҳисоботда батафсилроқ маълумотлар ҳам берилади. 1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»га асосан, молиявий ҳисобот фойдаланувчиларга пул маблағлари ҳаракати оқимини тахмин қилишга ёрдам берадиган, корxonанинг мулки ва ихтиёридаги ресурслари тўғрисида қуйидаги маълумотларни ўз ичига олиши зарур:

1-расм. Молиявий ҳисоботда акс эттирилувчи маълумотлар.

Ушбу маълумотлар молиявий ҳисоботдан фойдаланувчилар учун хўжалик юритувчи субъект фаолияти тўғрисида батафсилроқ ва тўла ахборот олиш имконини беради. Молиявий ҳисобот маълумотлари ҳисобот

даври тугагандан кейинги санага шакллантирилади ва унга кўшимча маълумотлар, изоҳлар ва тушунтиришлар берилишини талаб қилинади.⁹

Шундай қилиб, *молиявий ҳисобот* хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти тўғрисидаги асосий кўрсаткичларни ўзида мужассамлаштиради. Шу билан биргаликда молиявий ҳисобот унинг кўрсаткичларини ўрганувчиларнинг ахборотларга бўлган барча талаб ва эҳтиёжларини тўла қондириш имкониятига ҳам эга эмас.

Бугунги кундаги мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг янги босқичга кўтарилиши шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг барқарор фаолият юритиши кўп жиҳатдан уларнинг ижобий молиявий натижаларга эришишига боғлиқ.

Молиявий ҳисобот ҳар бир мамлакатда қабул қилинган тартиб-қоидалар асосида бухгалтерия ҳисоби маълумотларини умумлаштириш натижасида субъектнинг мол – мулки, маблағлари, мажбуриятлари, капитал, даромадлари, харажатлари, фойдаси (зарари)нинг умумий қиймати ҳамда уларнинг таркиби тўғрисидаги, шунингдек, фойдаланувчилар учун зарур бошқа иқтисодий кўрсаткичларни ўзида мужассам қилган махсус ҳисобот шакллариининг йиғиндисидир.

Бугунги кунда молиявий ҳисобот шакллари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2002-йил 27- декабрдаги 140-сон буйруғига мувофиқ тузилмоқда.

”Молиявий ҳисобот бухгалтерия ҳисоби субъектининг ҳисобот санасидаги молиявий ҳолати, ҳисобот давридаги фаолиятининг молиявий натижаси ва пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги тизимлаштирилган ахборотдан иборатдир¹⁰.

Йиллик молиявий ҳисобот қуйидагиларни ўз ичига олади:

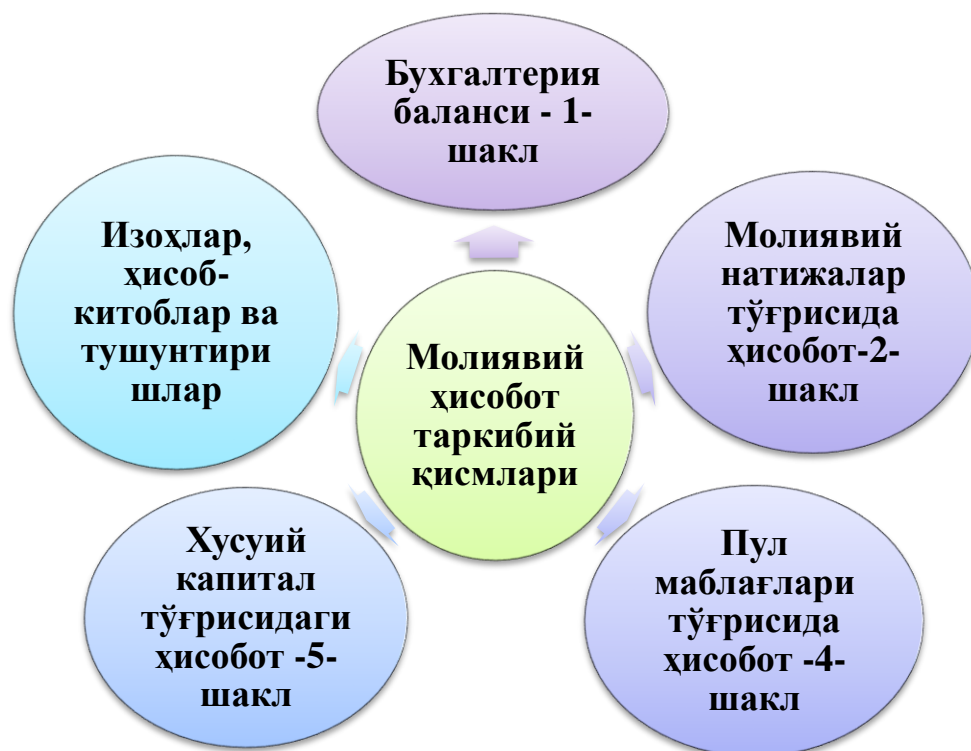
- ❖ бухгалтерия баланси;
- ❖ молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот;
- ❖ пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот;
- ❖ хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот;
- ❖ изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Молиявий ҳисоботнинг таркиби ва мазмуни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланади.

---

⁹Ўз.Рес.1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»1998 й. 14 август. 7-модда

¹⁰Ўзб. Рес. “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуни (янги таҳрир/ 2016 й 13 апрел).22-модда

2-расм. Молиявий ҳисоботнинг таркиби

Бугунги кунда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида шаклланган ва эркин рақобатга асосланган иқтисодиётда фаолият кўрсатиш учун ҳар бир корхона молиявий барқарор ва мустаҳкам бўлиши лозим. Шу нуқтаи назардан, иқтисодиётни янги босқичларга кўтариш шароитида корхоналар молиявий натижаларини шакллантиришнинг услубиётини такомиллаштириш масаласи долзарб ҳисобланади. Корхоналар молиявий натижалари кўрсаткичлари эса, бевосита Молиявий ҳисоботнинг таркиби бўлган 2-сон шакл “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” да акс эттирилади.

Корхоналар молиявий натижалари деганда нима тушунилади ?

Молиявий натижалар – хўжалик юритувчи субъектнинг маълум ҳисобот даврида тадбиркорлик фаолияти жараёнида ўзига қаршли маблағнинг ошиши ёки камайишидир.

Бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги барча фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш йўли билан аниқланади .

Юқоридаги таърифдан кўриниб турибдики, молиявий натижаларни аниқлаш учун маълум бир даврдаги олинган даромадлар билан қилинган харажатларни таққослаш, яъни олинган даромадлардан қилинган харажатларни айириш лозим.

Шу ўринда, **Даромадлар** - бу субъектнинг хўжалик фаолияти натижасида, одатда, ижара ҳақи, фойзалар, лицензия тўловлари ва дивидендлар шаклида даромад келтирадиган фаолият, яъни товарларнинг сотилиши, хизматларнинг кўрсатилиши ёки бошқа шахсларнинг хўжалик субъектининг ресурсларидан фойдаланиши натижасида активларнинг келиб тушиши ёки мажбуриятларнинг камайиши орқали рўй берадиган иқтисодий ресурсларнинг кўпайишидир.

Харажатлар - бу активларнинг камайиши ёки фойдани кўпайтириш мақсадида хўжалик фаолиятидан келиб чиқадиган мажбуриятларни ўз зиммасига олиш орқали рўй берадиган иқтисодий ресурсларнинг камайишидир.

Фойда – бу хўжалик субъектига таъсир этадиган асосий ва асосий бўлмаган фаолият, ҳодисалар, шароитлар натижасида капиталнинг кўпайиши бўлиб, хусусий капиталга тўланадиган бадаллар бундан мустаснодир.

Зарарлар – бу асосий фаолият ва барча бошқа операциялар, ҳодисалар, шароитлар натижасида хусусий капиталнинг камайиши бўлиб, харажатлар ёки хусусий капиталнинг тақсимланиши натижасидаги камайиш бундан мустаснодир.

Бухгалтерия ҳисобининг концептуал асосларига биноан молиявий ҳисоботларда акс эттирилиши лозим бўлган етти элементларнинг тўрттаси ана шу моддалар гуруҳлари эканлигини эслатган ҳолда талабага уларнинг молиявий ҳисобот таркибида акс эттирилиш жараёнини тушунтириб ўтиш лозим деб ўйлаймиз.

Даромадлар ва харажатлар тўғрисидаги маълумотлар “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот” таркибида акс эттирилиб, улар хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг ҳисобот давридаги молиявий натижаларининг фойда ёки зарар эканлигини аниқлаш учун ишлатилади.

Фойда (зарар) даромадлар ва харажатларни бир-бири билан солиштириш натижасида аниқланади, яъни:

$$\text{Даромадлар} - \text{харажатлар} = \text{фойда (зарар)}$$

Молиявий натижаларни аниқлаш тартибини талабага тушунтириш учун, бизнинг назаримизда, “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”да акс эттирилувчи кўрсаткичларнинг шаклланиш тартибини кўриб чиқиш керак.

“Молиявий натижалар тўғрисидаги” ҳисоботда даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарлар хўжалик юритувчи субъектларнинг қуйидаги фаолият соҳалари бўйича акс эттирилади:

- асосий фаолият;
- инвестицион фаолият;

- молиявий фаолият.

Ўзбекистон Республикаси “Асосий хўжалик фаолиятдан даромадлар” номли 2 – Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартида даромадларга қуйидагича таъриф берилган:

“Даромад дейилганда хўжалик субъектлари оддий фаолияти давомида олинган даромадлар, шу жумладан маҳсулотни сотиш (ишларни бажариш ва хизмат кўрсатиш)дан олинган даромадлар, олинган фоизлар, дивидендлар, роялтилар ва бошқалар тушунилади.”¹¹

Асосий фаолият юзасидан даромад ва харажатларни акс эттириш маҳсулот ёки товар сотувчи корхоналарда хизмат кўрсатувчи ташкилотларга нисбатан фарқ қилади. Маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш билан шуғулланувчи корхоналар ўзининг ана шу асосий фаолиятини юритиши учун 2 йўналишда харажатларни амалга оширадilar:

- маҳсулот ишлаб чиқариш учун;
- умуман асосий фаолиятни ташкил қилиш, бошқариш ҳамда унга хизмат кўрсатиш юзасидан.

Қуйида биз, даромадлар ва харажатларни тан олиш жараёни ва унинг мезонлари кўриб чиқамиз:

Хўжалик фаолиятдан олинадиган даромадлар ва харажатларни ҳисобга олишдаги асосий масала уларни тан олиш пайтини аниқлаш ҳисобланади. **Даромад ва харажатларни тан олиш уларни модда сифатида молиявий ҳисоботларга киритилиш жараёнидир.** Бухгалтер даромад ва харажатларни молиявий ҳисобот моддаси сифатида тан олиши учун қуйидаги муолажаларни амалга оширишини биз ҳисоб цикли жараёнини ўрганиш орқали кўриб чиққан эдик:

✓ сотиш ёки бошқа турдаги даромад ёки харажатни юзага келтирувчи хў-жалик муомаласи таҳлил қилиниб, у амалга оширилган сана ўрнатилади;

✓ хўжаликмуомаласи натижасида юзага келган даромад ёки харажат қиймати аниқланади;

✓ хўжалик муомаласига ном бериш орқали молиявий ҳисоботнинг у ёки бу моддасига тааллуқли эканлиги белгиланади, яъни туркумланади. Маса-лан: маҳсулот сотишдан тушум ёки даромад, ижара даромади, фоиз кўри-нишидаги даромадлар ва ҳоказо.

Туркумлаш одатда журналларга икки ёқлама ёзувларни ёзиш орқали амалга оширилади. Икки ёқлама ёзувларни амалга ошириш учун эса тегишли ҳисобварақлардан фойдаланилади.

---

¹¹Ўз.Рес.2-сон БҲМС “Асосий хўжалик фаолиятдан тушган даромадлар”, Т.: 2004 й ,38-бет.

Харажатларни тан олиш жараёни, яъни уларни модда сифатида молиявий ҳисоботларга киритилиш жараёни ана шундай амалга оширилади. Бунда улар амалга оширилган сана муҳим аҳамиятга эгадир:

- агар харажатлар сотиш учун мўлжалланган маҳсулот ишлаб чиқариш учун амалга оширилган бўлса, улар ишлаб чиқариш харажатлари дейилади;
- харажатлар янги турдаги маҳсулотни тажриба-синов мақсадларида ишлаб чиқариш учун, ёки келгусидаги операцион фаолият учун амалга оширилган бўлса, улар келгуси давр харажатлари деб тан олинади;
- агар маҳсулотлар сотилса, уларга тегишли харажатлар алоҳида ҳисобга олиниб, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботларга киритилади, чунки улар ана шу ҳисобот даврида ишлаб топилган даромадларга тегиш-лидир деб ҳисобланади. Бу тан олиш пайтида мувофиқлик тамойилининг намоён бўлишидир.

Юқоридаги ҳолатларнинг барчасини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг 2-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартида даромадлар тушунчаси ва уларни ҳисобга олиш тартибини аниқлаш кўзда тутилган. Ушбу стандартда даромадларни тан олиш мезонлари кўрсатилган бўлиб, унга кўра “Асосий хўжалик фаолиятдан даромадлар,

- иқтисодий манфаатларнинг келгусида олиниш имконияти мавжуд бўлса;
- ҳамда бу манфаатлар аниқ ва ишончли равишда ўлчаниши мумкин бўлган пайтда тан олинади.

Молиявий маълумотларни эътироф этиш мезонлари сифатида бу мезонлар концептуал асослар таркибида ёритилган. Ушбу мезонларни энди фақат даромадларни тан олиш жараёни бўйича кўриб чиқамиз.

Қуйида келтирилган чизма орқали мисол тариқасида, 2 – БҲМСга биноан товарлар сотишдан олинган даромад қандай шартлар бажарилганда тан олинишини кўришимиз мумкин:

3-расм. Товарлар сотишдан олинган даромаднинг тан олиниши

Молиявий натижалар ижобий ёки салбий бўлиши мумкин. Ижобий молиявий натижада олинган даромад қилинган харажат суммадан юқори бўлади ва уни фойда сифатида тан олинади. Молиявий натижада қилинган харажат олинган даромад суммасидан ортиб кетса, у зарар ҳисобланади. Аммо молиявий натижанинг қатор кўрсаткичлари мавжуд бўлиб, уларнинг барчаси молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда ўз аксини топади ва ушбу ҳисобот давридаги даромадлари ва харажатлари тўғрисидаги оралиқ ва якуний маълумотлар билан таъминлайди.

Даромад ва харажатларни тан олиш мезонларининг айрим жиҳатларини куйидагича ифодалаш мумкин:

- модда ўлчаш учун асосга эга бўлиши керак;
- сумма оқилона аниқланган бўлиши керак;

- даромадлар бўйича иқтисодий манфаатларнинг олиниши эҳтимоли мавжуд бўлиши керак;
- харажатлар бўйича иқтисодий манфаатларнинг чиқиб кетиши эҳтимоли мавжуд бўлиши керак.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, 2-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандартига биноан даромадлар қўйидаги иккита шарт бажарилсагина тан олинади:

- Шартноманинг ўзи бажарилса, яъни маҳсулот харидорга етказиб берилса ёки муомала якунланган бўлса;
- Даромад сифатидаги пул маблағларини олишнинг ҳеч бўлмаганда эҳтимоли мавжуд бўлса.

Бошқача қилиб айтганда, даромадлар одатда шартноманинг бажарилиши амалга оширилганда ва тушумларни ўлчаш ҳамда олиш имкони мавжудлигининг ҳеч бўлмаганда эҳтимоли бўлсагина тан олинади.

Шундай қилиб, биз талабани даромадларни тан олиш жараёни ва мезонлари билан таништириб чиқдик. Даромад ва харажатларни тан олишда бухгалтерлар амал қилиши лозим бўлган қоидалар ҳам мавжудки, уларни **тан олишнинг 4 қоидаси** деб атаймиз. Булар:

- ✓ аниқлаш,
- ✓ баҳолаш,
- ✓ ўз вақтидалик,
- ✓ ишончлилиқ.

бўлиб, улар молиявий ҳисоботларда тан олиш учун ҳамма моддаларга нисбатан қўлланилади.

Келтирилган 4 қоиданинг моҳиятини даромад ва харажатларни тан олиш юзасидан ёритиб беришга ҳаракат қиламиз:

Аниқлаш шуни англатадики, тан олинаётган модда молиявий ҳисоботлар элементларининг (масалан, даромад ва харажатларнинг) таърифларига мос келиши керак.

Моддани пул бирликларида акс эттириш, яъни даромад ва харажатларнинг қийматини ўлчаш имкони бўлсагина, у тан олинади.

Ҳар қандай молиявий маълумотни ўз вақтида тан олиш керак, бу молиявий маълумотларнинг тўғрилигини таъминлайди.

Даромад ва харажатлар тўғрисидаги маълумотлар ишончли бўлиши учун, бухгалтерия ҳисоби ҳужжатли ҳисоб эканлигини унутмаган ҳолда, даромад ва харажатларни фақат тегишли дастлабки ҳужжатларга асосан тан олиш лозим.

Даромад ва харажатларни тан олиш тамойиллари

Молиявий натижаларни ҳисоботда акс эттириш учун **ҳисоблаш усули ва мувофиқлик тамойилидан фойдаланилади**. Улардан фойдаланиш молиявий ҳисоботга қуйидагича таъсир килади:

Хўжалик муомалалари натижасидаги даромадлар ёки харажатлар, пул маблағлари келиб тушганида ёки тўланганида эмас, балки у амалга оширилган пайтда тан олиниши талаб қилинади. Ҳақиқатдан, даромадлар ва харажатларни тан олиш мезонларида иқтисодий манфаатларнинг берилиш ёки олиниши эҳтимоли мавжудлиги кўзда тутилган холос. Бу даромадлар нуктаи назаридан бухгалтерия балансида активлар сифатида акс эттирилган пул маблағлари ёки бошқа ресурсларни олиш ҳуқуқини беради. Бу ҳолат харажатлар нуктаи назаридан бухгалтерия балансида мажбурият сифатида акс эттирилган маблағларни тўлаш ёки хизмат кўрсатиш мажбуриятини юклайди;

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда ушбу даврга тегишли бўлган даромадлар ва харажатлар акс эттирилиши керак. Ҳисоблаш тамойили мувофиқлик тамойилига тўғри келади, яъни даромад пул маблағлари олинганда эмас, товар сотилганда ёки хизмат кўрсатилганда ҳисобланади. Ҳисоблаш тамойили қўлланилганда харажатлар пул маблағлари тўланган вақтидан қатъий назар улар билан боғлиқ бўлган даромад тан олинган даврда тан олинади.

Ҳисоблаш тамойилидан фойдаланилганда, даромадларни тан олиш мақсадида уларни қуйидагича туркумлаш мумкин:

- ҳисобот даврида юзага келган ва ана шу даврда ишлаб топилган даромадлар - булар ҳисобот даврида тан олиниши лозим бўлган даромадлардир;
- ҳисобот даврида юзага келган, лекин ана шу даврда ишлаб топилмаганлиги туфайли келгуси даврлар ҳисоботига киритилиши лозим бўлган даромадлар.

Ҳисоблаш тамойилига биноан **харажатлар** ҳам ҳисобот даври маълумотларига киритиш мақсадида қуйидагича туркумланиши мумкин:

- ҳисобот даврида юзага келган ва ҳисобот давридаги даромадларни олиш учун амалга оширилган харажатлар: улар ҳисобот даври харажатлари деб тан олинади;
- ҳисобот даврида юзага келган, лекин ҳисобот даври даромадларини ишлаб топиш билан боғлиқ бўлмаган, келгусидаги даромадларни олишни кўзлаб амалга оширилган харажатлар: улар келгуси даврлар харажатлари деб тан олинадилар.

Даромадлар ва харажатларнинг мувофиқлик тамойилини инобатга олган ҳолда боғлиқлиги асосида қуйидагича ҳолатлар ҳам бўлиши мумкин:

- ✓ Ҳисобот даврида юзага келадиган, лекин ҳисобот даврида ҳеч қандай харажатларни талаб этмайдиган даромадлар ҳам мавжуд. Масалан, ҳисобот даврида олинган дивидендлар учун ҳисобот даврида харажатлар қилинмайди, улар олдинги харажатлар, аниқроғи инвестициялар натижасида олинади.
- ✓ Ҳисобот даврида юзага келадиган, лекин ана шу даврда ҳеч қандай да-ромадларни олишни кўзда тутмайдиган харажатлар ҳам мавжуд. Масалан, банк кредити бўйича тўланадиган фоизлар ҳисобот даврида бирон бир даромадни олишни кўзда тутмайди.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олиб, харажатларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

Бевосита харажатлар - бу ҳисобот даври даромадига мос келадиган сотилган товарлар (бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар) таннархи.

Давр харажатлари – ҳисобот давридаги сотиш билан боғлиқ ва умумий маъ-мурий харажатлардир . Бу харажатлар улар пайдо бўлган давр мобайнида тан олинади.

Тақсимланган харажатлар - бу амортизация ёки суғурта каби харажатлардир. Бу харажатлар мунтазам равишда активлар фойда келтирилиш давларига тақсимланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ҳисоблаш тамойилига мувофиқ даромад ва харажатларни тан олишнинг қуйидаги, одатда, “*олтин*” қоида деб аталмиш қоидалари мавжуд экан:

- ✓ агар сотиш муомаласи бўйича дебиторлик қарзи тан олинса, демак, даромадлар тан олиниши керак ва аксинча, даромад тан олинса, демак дебиторлик қарзини тан олиш лозим;
- ✓ агар хўжалик муомаласи натижасида кредиторлик қарзи тан олинса, демак, харажатларни ёки активларнинг келиб тушишини тан олиш керак ва аксинча, харажатлар ёки активларнинг келиб тушиши тан олинса демак, кредиторлик қарзи тан олинади.

Йуқорида келтирилган маълумотлардан келиб чиққан ҳолда, Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг мазмуни шундан иборатки, унда корхона хўжалик фаолиятининг якуний ва оралиқ молиявий натижаларини уларнинг алоҳида даромад (фойда), харажат (зарар) кўрсаткичларини таққослаш ва қўшиш орқали аниқланади.

Умуман олганда, Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг моҳияти шундан иборатки, у корхона фаолияти тўғрисидаги иқтисодий кўрсаткичларни шакллантириш билан биргаликда унинг самарадорлиги ва

молиявий барқарорлигини тавсифлаш учун зарур маълумотларини ҳам ўзида акс эттиради. Агар бухгалтерия баланси корxonанинг мол–мулки маблағлари капитали ва мажбуриятлари, яъни корxonанинг ишлаб чиқариш воситалари ва меҳнат предметлари тўғрисидаги маълумотларни ўзида мужассам қилса, молиявий натижалар тўрисидаги ҳисоботига корxonанинг меҳнат воситалари предметлари ва ишчи кучидан фойдаланиш натижасида олинган кўрсаткичларни беради. Шунинг учун ҳам унинг маъсулиятлари ташқи ва ички фойдаланувчилар учун бирдай аҳамиятлидир.

1.2 Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари ва ҳисобот кўрсаткичларининг таснифи

Молиявий натижаларни аниқлаш ва улар тўғрисидаги маълумотлар бериш молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланувчилар учун ўта аҳамиятлидир. Шунинг учун ҳам ҳар андай тузумда фаолият юритаётган хўжалик субъектлар ўз фаолиятларининг молиявий натижаларини аниқлайдилар. Албатта бунда мамлакатда амал қилаётган молиявий натижалар ҳисоби ва ҳисоботини тартибга солувчи ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар алоҳида аҳамиятга эга.

Молиявий натижаларни шакллантириш ҳисоби ва улар тўғрисидаги ҳисоботни тузиш учун меъёрий – ҳуқуқий асос сифатида қуйидагилар қўлланилиши мумкин:

1-жадвал

Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари

	Меъёрий ҳужжатлар номи
	Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун. Т.: (янги таҳрир/ 2016 й 13 апрел).
	«Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» ги Низом. ЎзР Вазирлар маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон Қарори билан тасдиқланган. (ўзгартириш ва қўшимчалар билан).
	Ўзбекистон Республикаси 1-сон «Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот» номли БҲМС. ЎзР Адлия вазирлигида 1998 йил 14 августда 474-сон билан рўйхатга олинган.
	«Асосий хўжалик фаолиятидан олинган даромадлар» номли 2-сон БҲМС
	«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» номли 3-сон БҲМС
	«Товар-моддий захиралар» номли 4-сон БҲМС
	«Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш» номли 19-сон БҲМС
	«Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» номли 21-сон БҲМС
	ЎзР молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги «Молиявий ҳисоботлар шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидалар» 140-сон буйруғи билан тасдиқланган.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун бухгалтерия ҳисобини юритиш стандартларига нисбатан янги, бозор муносабатларига тўғри келадиган талабларни қарор топтиришни таъминлайди ҳамда Ўзбекистон Республикасидаги бухгалтерия ҳисоби тизимини ташкил этишда замин бўладиган асосий тамойилларни кўзда тутди.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда қуйидаги мажбурий унсурлар бўлиши лозим:

1. Реализациядан тушган маблағ;
2. Операцион фаолиятнинг натижалари;
3. Молиявий фаолият натижалари;
4. Фавқулудда фойдалар ва зарарлар;
5. Шу даврдаги соф фойда ёки зарар.

Қўшимчасатрлар, сарлавҳалар ва яқунлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг биринчи бетида БҲМСга мувофиқ равишда кўрсатилади.

Республикада корхона молиявий натижасини аниқлашнинг услуги ишлаб чиқилган бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999-йил 15- февралдаги 54-сон қарори (янги таҳрири 2003 йилда 444-сонли қарор билан тасдиқланган) билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом»га мувофиқ хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий натижалари фойданинг қуйидаги кўрсаткичлари билан таснифланади:

“Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот” шаклида *даромадларни* акс эттирувчи дастлабки кўрсаткич – **бу маҳсулот (ёки товарлар) сотишдан (хизматлар кўрсатиш, ишлар бажаришдан) ялли тушумлардир.** *Ҳисоботнинг бў кўрсаткичи маҳсулот сотишдан ялли тушумдан товарларнинг қайтарилиши ва харидорларга берилган чегирмаларни айириб юбориш орқали аниқланади.* Даромадлар тушунчасининг таърифига мос равишда бу сатр орқали асосий фаолият натижасида олинган тушум акс эттирилади.

“Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот” шаклида *харажатларни* акс эттирувчи дастлабки кўрсаткич - **бу сотилган маҳсулотлар (товарлар, кўрсатилган хизматлар, бажарилган ишлар) таннархи бўлиб,** бу кўрсаткич сотилган маҳсулотлар (товарлар ёки кўрсатилган хизматлар, бажарилган ишлар) учун ишлаб чиқарувчи томонидан қилинган харажатларни англатади.

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи тушум суммасидан сотилган маҳсулот таннархи сўммасини чегириб юборилса, **маҳсулот сотишдан ялпи фойда (зарар)** кўрсаткичи келиб чиқади. Бу кўрсаткич ижобий бўлиши учун сотувчи ўз маҳсу-лотини уни ишлаб чиқариш учун кетган харажатларга нисбатан қимматроқ нархда сотиши керак бўлади.

➤ **маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда**, бу сотишдан олинган соф тушум (9000счётлар) билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи(9110 счётлар) ўртасидаги тавофут сифатида аниқланади :

$$ЯФ = ССТ - ИТ$$

бунда, ЯФ - ялпи фойда;

ССТ - сотишдан олинган соф тушум;

ИТ - сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи.

Олинган ялпи фойда ҳисобига корхонанинг операцион харажатлари ҳам қопланиши кўзда тутилиши керак. Шунини инобатга олган ҳолда ҳисоботда асосий фаолиятдан фойдани аниқлаш учун маҳсулот сотишдан ялпи тушум суммасидан операцион харажатлар чегириб юборилади. Операцион хара-жатлар таркибига маҳсулотни сотиш билан боғлиқ харажатлар, маъмурий ва бошқа операцион харажатлар киритилади, яъни:

➤ **асосий фаолиятдан кўрилган фойда**, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари (9400 счётлар) ўртасидаги тавофут ва асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар (9300 счётлар) ёки бошқа зарарлар сифатида аниқланади:

$$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ,$$

бунда,

АФФ – асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ – давр харажатлари;

БД - асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ – асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар;

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда молиявий фаолият бўйича олинган натижалар алоҳида акс эттирилади. Молиявий фаолият бўйича даромадлар ва харажатларнинг алгебраик йиғиндиси молиявий фаолият бўйича фойда ёки зарарни кўрсатади.

Асосий ва молиявий фаолият натижалари йиғиндиси хўжалик юритувчи субъектлар умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарар кўрсаткичи сифатида акс эттирилади, яъни:

➤ **умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарарлар)**, бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плюс молиявий фаолиятдан кўрилган даромадлар (9500 счётлар) ва минус молиявий фаолият бўйича харажатлар (9600 счётлар) сифатида ҳисоблаб чиқилади:

$$УФ = АФФ+МД-МХ$$

бунда,

УФ - умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда;

МД - молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МХ - молиявий фаолият харажатлари;

Умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарар кўрсаткичига фавқулодда фойда ёки зарарларни қўшсак, солиққа тортилгунга қадар фойда юзага келади, яъни:

➤ **солиқ тўлагунгача олинган фойда**, у умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда плус фавқулодда (кўзда тутилмаган) вазиятларда кўрилган фойда (9710 счётлар) ва минус зарар (9720 счётлар) сифатида аниқланади:

$$СТФ = УФ+ФФ-ФЗ$$

бунда,

СТФ - солиқ тўлагунгача олинган фойда;

ФФ - фавқулодда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ - фавқулодда вазиятлардан кўрилган зарар.

Солиққа тортилгунга қадар фойда суммасидан фойда солиғи ва қонунчиликка асосан заҳира капиталига қилинган ажратмалар суммасини айириб ташласак, ҳисобот йилининг соф фойдаси юзага келади, яъни:

➤ **йилнинг соф фойдаси**, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида қолади, ўзида даромад (фойда)дан тўланадиган солиқни (9810 счёт) ва минус қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа солиқлар ва тўловларни (9820 счёт) чиқариб ташлаган ҳолда солиқлар тўлангунга қадар олинган фойдани ифодалайди:

$$СФ = СТФ-ДС-БС$$

бунда,

СФ – соф фойда;

ДС – даромад (фойда)дан тўланадиган солиқ;

БС – бошқа солиқлар ва тўловлар.

Республикамиздаги барча корхоналар мулкчилик шакллари ва қайси тармоққа тегишлилигидан қатъий назар молиявий натижаларни аниқлашда ушбу тартиб қўлланилади.

II боб. Таълим жараёнини ташкил этиш ва олиб боришда педагогик технологияларнинг роли

2.1 Мавзунини ўқитишда педагогик технологияларнинг ўрни ва аҳамияти

Инсоният жамиятининг ҳозирги замон ривожланиш даражаси мустақил республикамиз ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган туб ўзгаришларда ўз аксини топмоқда. Бундай ўзгаришлар шакл-шубҳасиз, баркамол шахсни таркиб топтириш билан чамбарчас боғлиқ.

Айнан ана шу масала "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" да ўз аксини топган.

Бугунги кунда инсоният жамияти, шунингдек, мустақил республикамиз халқи олдида турган ижтимоий-иқтисодий, ғоявий-сиёсий, таълимий-тарбиявий муаммоларнинг ечимини топиш табиий, ижтимоий, техник фанларни ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро муносабатларига боғлиқ. Чунки, уларнинг барчаси моҳияти, мазмуни, табиати, шакли ва кўламига кўра тизимлилик характериغا эга бўлиб, уларга айнан мос ёндашув ёрдамида тадқиқ этилиб, ечими топилади. Бу ўз навбатида таълим-тарбия ишида ҳам тизимли ёндашувдан фойдаланишни кўзда тутди.

Республика таълим-тарбия жараёни билан боғлиқ ўзгаришлар таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни миллий руҳ билан суғориш, самарали анъанавий услубларни сақлаб қолган ҳолда янгликларни яратиш ва амалиётда қўллаш борасида олиб борилаётган ишлар билан боғлиқ. Бу йўналиш кенг қамровли бўлиб, мазмунан такомиллашиб бормоқда. Таълимда янги педагогик технологияларни қўллаш, таълимни бутун жараёнини аниқ режа асосида ташкил қилиш ҳамда ўқув жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил қилиш ҳисобига уни индивидуаллаштиришни кўзда тутди.

Педагогик технологияларни таълим жараёнига тадбиқ этиш моҳияти хусусида сўз юритиш учун "таълим технологияси" тушунчасининг туб маъносини англаш талаб этилади.

Педагогик технология асримизнинг 60-йилларида америка Қўшма Штатларида, 70-80 йилларда бошқа ривожланган мамлакатларда кенг қўлланила бошланди.

ЮНЕСКОнинг 1996 – йилдаги халқаро конференциясида мамлакатнинг маънавий иқтисодий салоҳиятини оширишда ва таълим – тарбияни интенсивлаштиришда педагогик технология муҳим аҳамиятга эга эканлиги илмий асосланади.

“Педагогик технология” сўз бирлиги – бу инглизча **“an educational technology”** – “таълим технологияси” иборасининг аниқ бўлмаган

таржимасидир. “Педагогиктехнология” тушунчаси охирги пайтларда ўқитиш назариясида янада кенгроққўлланилмоқда. Айнан “технология” термини ва унинг “ўқитиш технологияси”, “таълим технологияси”, “таълимда технология” каби шаклларига педагогик адабиётларда 300 дан ортиқ таърифлар берилган.

Дастлаб “технология” тушунчасига аниқлик киритайлик. Бу сўз техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга 1872 йилда кириб келди ва «Технология» - юнонча «течне» сўзидан олинган бўлиб, маҳорат, санъат ва «логос» - сўз, таълимот маъносини англатади.

“Педагогик технология” термини биринчи бор педагогика бўйича ишларда XXасрнинг 20-йилларида тилга олинган. Ҳозирги кунда педагогик технологиятушунчасида турлича ифодалашлар мавжуд.

Б.Зиёмухаммадовнинг фикрича - маърузачи (педагог)нинг ўқитиш воситалари ёрдамида таҳсил олувчиларга муайян шароитларда кўрсатган тизимли таъсири натижасида уларда жамият учун зарур бўлган ва олдиндан белгиланган ижтимоий сифатларни интенсив тарзда шакллантирувчи ижтимоий ҳодиса деб таърифлаш мумкин. Таърифлар назарияси бўйича бундай ижтимоий ҳодисани педагогик технология дэса бўлади.

Н.Сайидахмедов ва А.Очиловларнинг фикрича, педагогик технология-бу ўқитувчи(тарбиячи)нинг ўқитиш воситалари ёрдамида таҳсил олувчиларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларининг жадал шаклланишини кафолатлайдиган жараёнидир.¹²

Ўзбекистонлик педагог олим Б.Л.Фарберман педагогик технологияга қуйидагича таъриф беради: «Педагогик технология-педагогик жараёнга янгича ёндошув бўлиб, педагогикада ижтимоий-муҳандислик онг ифодасидир. У педагогик жараённи техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир»¹³.

«Педагогик технология - ўқув жараёнини технологиялаштириб, унинг қайта тикланувчанлигини ҳамда педагогик жараён турғунлигини ошириб, бу жараён ижрочисининг субъектив хусусиятларидан уни озод қилади», - дейди В.М.Манахов.

Педагогик адабиётларда педагогик технологияга берилган бошқа таърифларни ҳам ўргандик, бизнингча, энг мақбули ЮНЕСКО таърифидир.

«Педагогик технология – ўз олдига педагогик шаклларни муқобиллаштириш вазифасини қўювчи, техник ҳамда шахс ресурслари

¹²«Педагогик технологиялар» –Т. Молия. Маъруза матни

¹³Н. Сайидахмедов“Янги педагогик технологиялар” –Маърузалар матни Т. Молия. -2001й

ва уларнинг ўзаро фаолиятини ҳисобга олиб, педагогик таҳсил олиш жараёнини яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли методидир»¹⁴.

Ушбу таърифни ўргангандан сўнг ўқувчида, нега айнан ЮНЕСКО нинг таърифи энг мақбул деган ҳақли савол пайдо бўлади: биз келтирилган таърифдан шуни тушундикки, педагогик технология- бу ўқув жараёнининг лойиҳалаштирилиши, ташкил этилиши, ўтказилиши бўйича барча тафсилотлари билан ўйлаб чиқилган педагогик фаолиятнинг модели, дарс жараёнида талаба ва педагогларга қулай шароит яратиши лозим бўлган восита.

Технология- жараёнларни амалга ошириш усуллари ва воситалари ҳақидаги билимлар йиғиндиси, шунингдек объектда содир бўладиган сифат ўзгаришлар тушинилади.

Таълим технологиясининг ишлаб чиқариш технологиясидан келиб чиққан ҳолда уч хил атамаси мавжуд:

Педагогик технология - ўқув жараёнини технологиялаштиришни бутунлигича аниқловчи тизимли категория. Технологияларни барча, бошқа тушунчаларини белгилаш учун, синоним сифатида - таълим технологияси, ўқитиш технологияси кабиларни ишлатиш мумкин.

Ўқитиш технологияси - биринчидан, педагогик технологияни жараёнли - ҳаракат аспектини англатади. Бу, таълим жараёнини ўзгарувчан шароитларда, ажратилган вақт давомида истиқболлаштирилган натижаларига кафолатли эришишга ва конкрет таълим-тарбия жараёнларини амалга оширишни инструментал таъминловчи, усул ва воситалар (технологик операстиялар)нинг тартибли бирлигини ўзида мужассамлаштирган таълим моделини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг технологик жараёни;

Иккинчидан, педагогик технологиянинг жараёнли-баёнли аспектини ифодалайди. Бу, мақсадни амалга ошириш ва истиқболда белгиланган натижаларга эришиш бўйича педагогик ҳамда ўқув фаолиятини лойиҳасини бажаришни баёнидир (технологик харита).

Таълим технологияси - педагогик технологиянинг илмий аспектини белгилаш учун ишлатилади. Бу (фан предмети), «техник ва инсон ресурсларини ҳамда уларни, ўз олдига таълим шакллариини оптималлаштириш вазифасини қўювчи ҳамкорлигини ҳисобга олган ҳолда дарс бериш ва билимларни ўзлаштиришнинг барча жараёнларини яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли усули».¹⁵

---

¹⁴У.Толипов "Педагогик технологиялар: назария ва амалиёт" Т, "Фан" -2005 й

¹⁵П.Гуррей , "Teaching English as a foreign language", Л., 1955.

Таълим технологияси– таълим моделларини оптималлаштириш мақсадида, инсон ва техника ресурслари ва уларнинг ўзаро таъсирини ҳисобга олган ҳолда бутун ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнини яратиш, қўллаш ва аниқлаш тизимидир.

Тизим деб, тартибланган, ўзаро узвий боғланган ва биргаликда умумий функцияни бажарувчи элементлар тўпламига айтилади.

Инсоният цивилизациясининг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб таълим жараёнини ташкил этишга нисбатан ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунончи, мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англаш имкониятига эга фавқулудда рўй берувчи вазиятларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи малакали мутахассисни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этишни тақозо этмоқда.

Фан, техника ва технологиянинг жадал ривожланиши шароитида ўқитиш тизимида қуйидаги талаблар қўйилади:

- a) индивидуал ва мустақил ишлаш, илмий-техник ахборот билан ишлаш малакаларини ривожлантириш;
- b) оригинал ва ностандарт қарорлар, ишчанлик - қобилиятларини ривожлантириш;
- c) ўқитишни индивидуаллаштириш (ўқишга турли қобилиятга эга бўлгани учун);
- d) билим ҳаракатчанлиги, танқидий фикрлашганда мослашуванлик ва ижод, ишлаб чиқаришнинг зудлик билан ўзгарувчан шароитига мос епчилликни шакллантириш.

Педагогик технологиянинг моҳияти шундан иборатки, у биринчидан, таълим-тарбия жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва сўнгра, синфда, аудиторияда ўқувчилар билан бирга лойиҳани қайта ишлаб чиқишни назарда тутди. Бу масалани “дидактик вазифа”, “таълим технологияси” тушунчаларини қўллаш билан ҳал этиш мумкин.

Иккинчидан, анъанавий педагогикада методик ишланмалар ўқитувчи дарс ўтиши учун тузилса, педагогик технология-ўқувчини ўқув-билиш фаолиятининг шакллари ва мазмунини тасвирлайдиган таълим жараёни лойиҳасини ишлаб чиқишни таклиф этади.

Учинчидан, педагогик технологиянинг муҳим белгиси – мақсад ҳосил қилиш жараёнидир. Анъанавий педагогикада “педагогик мақсад” масаласига назариячилар ҳам, амалиётчилар ҳам кам эътибор беради, мақсад – методик

адабиётларда ҳам ноаниқ ифодаланиб, унга эришиш даражаси ҳам субъектив баҳоланади.

Педагогик технологияда – педагогик мақсадни аниқлаш асосий муаммо бўлиб, мақсадни диагностик ифодалаш, билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш назарда тутилади.

Ниҳоят тўртинчидан, таълим – тарбия жараёнлари тузилиши ва мазмуни жиҳатидан яхлитлиги – педагогик технологияни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг муҳим принципи ҳисобланади. Яхлитлик принципи, шунингдек, таълимнинг ҳар тури бўйича бўлажак педагогик тизимнинг лойиҳасини ишлаб чиқаётганда педагогик тизимнинг барча элементлари (чорак, семестр, ўқув йили давомида ҳам, шунингдек бутун таълим давомида ҳам) ўзаро таъсирда бўлишига эришиш зарур.

Педагогик технологиянинг мақсади – оммавий таълим шароитида таълим жараёнининг зарурий самарадорлигини таъминлаш ва талабалар томонидан ўқишнинг кўзланган натижаларига эришиш кафолатидан иборатдир.

Педагогик технологиянинг бош вазифаси – оммавий таълим шароитида «оддий» педагогларга ўқитишнинг етарли самарасига эришишни таъминловчи, ўқув жараёнини яратиш ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг предмети – ўқув жараёнининг ўзи ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг объекти – ўқув жараёнининг таркибий қисмлари ҳисобланади.

Педагогик тизимнинг бир элементи, масалан мақсади ўзгарса унинг бошқа қисмлари (мазмуни, шакллари, жараёнлар) ҳам ўзгаради.

Педагогик технология тушунчаси кенг кўламли, серқирра тушунча бўлиб, у таълим-тарбия амалиётини ривожлантириш эҳтиёжлари асосида келиб чиққан ва ҳозирда педагогика фанида ўз ўрнига эга. Таълим фаолиятининг мазмуни, мақсад ва вазифалари даврлар ўтиши билан кенгайиб бориши натижасида унинг шакл ва усуллари ҳам такомиллашиб бормоқда. Ҳозирда инсон фаолиятининг асосий йўналишлари шу фаолиятдан кўзда тутилган мақсадларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини берувчи яхлит тизимга, яъни технологияга айланиб бормоқда. Шу асосда таълим соҳасида сўнгги даврда педагогик технология амал қила бошлади.

Қуйида 4-расмда келтирилган қисқа таърифлар орқали педагогик технологиянинг мазмунини билиб олиш мумкин:

4-расм. Педагогик технологиянинг мазмунини очиб берувчи таърифлар

Таълим амалиётида педагогик технологияларнинг қўлланилиши таълим тизими модернизациясининг таркибий элементи ҳисобланади. Замонавий шароитда таълим-тарбия жараёнларини технологиялаштириш кам куч ва вақт сарфлаган ҳолда кутилаётган натижани қўлга киритишга имкон беради, ўқитиш сифатини яхшилаб, самарадорлигини оширади.

Педагогик технологияда ишлов бериладиган материал таълим олувчининг ақлий, рухий, ахлоқий сифатлари бўлиб, уларга таълим

берувчиганидан маълум мақсадларга эришиш йўлида турли таъсирлар ўтказилади.

Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг кўламини қамраб олмоқда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни ташкил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда ўқувчига етказиб беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Таълим – тарбия жараёнига педагогик технологияни татбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

Демак, илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технологиянинг ривожланиш таълим тизимида ҳам туб ўзгаришлар содир бўлишига олиб келади. Таълим тизимининг модернизацияси давлат ва жамият малакали кадрларга, шахсининг эса сифатли таълим олишга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда рўй беради.

Ҳозирги пайтда кўп мамлакатлар, шу жумладан республикамиз узлуксиз таълим тизимида ҳам турлича номланган технологиялардан фойдаланилмоқда. Бу технологияларнинг барчаси маълум умумийликка эга бўлиб, улар хусусий жиҳатларига биноан таснифланиши В.С.Кукушин., Г.К.Слевко., Г.Бердиев каби кўплаб олимлар томонидан кўрсатилган бўлиб, шу билан бир вақтда ҳозирги пайтда амалиётда қуйидагича номланган педагогик (таълим) технологияларидан кенг кўламли фойдаланилиб ижобий натижалар олинмоқда:

1. Индивидуал таълим технологияси
2. Жамоавий таълим технологияси.
3. Белги-контекстли таълим технологияси
4. Ишбилармонлик ёки ролли ўйин таълим технологияси.
5. Муаммоли таълим технологияси.
6. Ахборот таълим технологияси.
7. Дастурли таълим технологияси.
8. Интегратив таълим технологияси.
9. Модулли таълим технологияси.
10. Муаллифлик таълим технологиялари.
11. Ривожлантирувчи таълим технологияси.
12. Таянч схемаларидан фойдаланиб ўқитиш технологияси.
13. Масофавий таълим технологияси.
14. Етнопедагогик таълим технологияси.
15. Фаол таълим технологияси.
16. Ҳамкорлик таълим технологияси.

17. Табақалаштирилган таълим технологияси.
18. Ноанъанавий таълим технологияси.
19. Анъанавий таълим технологияси.
20. Баҳоламасдан ва йўқлама қилмасдан ўқитиш (эркин таълим)
21. Баҳоламасдан ва йўқлама қилмасдан ўқитиш технологияси.
22. Сиртқи таълим технологияси.
23. Экстернат таълим технологияси.
24. Кейс-стади технологияси
25. ЕСТС кредитлари.

Педагогик технологияларни қуйидагича туркумлаштириш мумкин:

- қўлланиш даражасига кўра;
- фалсафийасосига кўра;
- етакчи омилига кўра;
- илмий концепсиясига концепциясига кўра;
- англаш фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш турига кўра ва бошқалар.

Педагогик технология, ўз тамойилларига, биноан, тегишли табиий қобилиятга ва зарурий ўқитувчилик иш тажрибасига эга бўлган етук педагоглар томонидан лойиҳаланади. Педагогик технологиянинг тамойиллари, қайта такрорланадиган ўргатувчи цикл сифатида рўёбга чиқариладиган ўқув жараёнини яратишга имкон берадилар.

Педагогик технология қуйидаги асосий элементлардан иборат:

- Ўта аниқлаштирилган ўқув мақсадларини ишлаб чиқиш. Уларни ўлчаш ва баҳолаш мезонларини ўрнатиш;
- Ўқув мақсадларига эришишга йўналтирилган, ўқув жараёнини ишлаб чиқиш ва аниқ тасвирлаш;
- Бутун ўқув жараёнини, ўқитиш натижаларига кафолатли эришишга қаратиш.

Ривожланган мамлакатларда таълим технологияси борасида катта тажриба тўпланган бўлиб, айни вақтда улардан самарали фойдаланиб келинмоқда. Ўзбекистон Республикасида ҳам бу борада муайян тажрибалар тўпланаётган бўлсада, бироқ бир қатор муаммолар ҳам мавжуд. Қуйидаги келтирилган 5-расм орқали бундай муаммоларнинг бир нечасини кўриб ўтишимиз мумкин:

Таълим тизимига педагогик технологияларни самарали жорий этиш йўлидаги муаммолар

5-расм. Таълим тизимига педагогик технологияларни самарали жорий этиш йўлидаги муаммолар

Мазкур муаммоларни ижобий ҳал этилиши таълим-тарбия жараёнларида муайян самарадорликка эришиш билан бир қаторда баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялашга имкон беради.

Сўнгги беш йилларда бир қатор етакчи ташкилотлар кўмаги ва рағбати асосида Республиканинг етакчи олий ўқув юртлари қошида инновацион (педагогик технология) марказлар(и) ташкил этилди. Мазкур марказлар томонидан ташкил этилган илмий семинар, қисқа ва узоқ муддатли курсларда иштирок этган қатнашчилар, педагогик технология ва ундан таълим жараёнида фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимларга эга бўдилар.

Режалаштиришнинг анъанавий методларидан таълим технологиясига ўтиш кенг кўламдаги ишларни амалга оширишни тақозо қилади. Жумладан, методик мажмуалар яратиш, таълим жараёнини дидактик, методик ва ташкилий жиҳатдан таъминлаш назарда тутилади. Модулли педагогик

технологияни ишлаб чиқиш тартиби қуйидаги кетма-кетликдан иборат босқичларни ўз ичига олади:

Педагогик технологияни ишлаб чиқишнинг аналитик босқичида, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели, ўқув предметлари бўйича давлат таълим стандартлари, уларда илгари сурилган ғоялар асосида чиқариладиган хулосалар, ёш авлоднинг баркамол шахс етиб шакллантиришга йўналтирилган таълим мазмунини, шунингдек, тегишли машғулотнинг умумий, аниқ мақсадига еришиш учун таълимнинг ташкилий шаклини танлаш ҳисобга олинади.

Педагогик технологияни амалиётга тадбиқ етишнинг концептуал босқичида таълим концепциялари, таълим тизими босқичларида назарда тутилган асосий ғоялар, умумий хулосалар ҳисобга олинади. Модулнинг таркибий тузилиши умумий ўрта таълим, академик лицей, касб-ҳунар коллежи, бакалаврият, магистратура, умуман, социумнинг таркиби сифатида ифодаланadi. Бу айниқса, босқичли таълим тизимининг алоҳида элементлари учун характерлидир.

Таълим жараёнига педагогик технологияларни қўллаш натижасида психолог олимлар томонидан исботланган ва кўриб чиқилган ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражасини қуйидагича тасвирлашимиз мумкин:

1-диаграмма. Ўқувчиларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари.

Юқоридаги диаграммадан кўриниб турибдики, биз маъруза эшитар эканмиз унинг 5 фоизини, ўқиган материалларимизнинг 10 фоизини, видео, расм, кўргазмаларни кўрганимизда уларнинг 20 фоизини, тажриба намойиш қилинганда кўрган ва эшитганларимизнинг 30 фоизини, мунозарага киришсак, бирга муҳокама қилганимизнинг 40 фоизини, машқ ечар эканмиз, ўқиган, ёзган, гапирганларимизнинг 50 фоизини эслаб қолар эканмиз. Ишбилармон ўйин, лойиҳа методи, мустақил ўқиганларимиз, таҳлил қилганларимизни муҳокама қилиш самарали усул экан. Бунинг натижасида талабаларнинг онгида маълумотларнинг 75 фоизи сақланиб қолар экан. Ўқув-амалий машғулотлар жараёнида талабаларнинг бир-бирларига ўргатишлари ундан ҳам самаралироқ ҳисобланади. Ушбу жараёнда маълумотларнинг 90 фоизи ўзлаштирилади.

Сўнги йилларда фаол ўқитиш усулларида бири бўлган педагогик ўйинлар кенг тарғибот қилиниб кўлланилмоқда. Педагогик ўйинлар ҳам бошқа фаол усуллар каби, талабаларни ўз касбига қизиқтирувчи, билим доираларини кенгайтирувчи, уларда ҳозиржавоблик хусусиятларини тарбияловчи, фаоллаштирувчи ва уларнинг мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантирувчи каби дидактик функцияларни бажаради. Тажрибаларда таъкидланганидек, агар машғулот одатдаги – фақат тинглаб ўтиришга асосланган усулда ўтказилганда, талабалар ахборотнинг кўпи билан 20 фоизгачасини ўзлаштирган бўлса, педагогик ўйинлардан фойдаланилганда эса, бу кўрсаткич 80-90 фоизгача ошганлиги тасдиқланган.

Ўқув жараёнида таълим олувчилар ва педагоглар ўртасида ўзига хос муносабатлар ўрнатилиб бу жараён икки томоннинг биргаликдаги фаолияти натижасида боради. Шунинг учун ҳам таълим жараёни икки томонлама характерга ега дейилади. Педагоглар ва талабаларнинг фаоллик даражаси таълим жараёнининг самарасини белгилайди. Албатта бу жараёнда педагог йўналтирувчи сифатида майдонга чиқади. Педагог аниқ мақсадни кўзлаб режа ва дастур асосида билим, кўникма ва малакаларни шакллантиради. Талабалар эса уларни фаол ўзлаштириб олишлари керак. Таълим жараёнида педагог ўргатиш, билим, малака, кўникма ҳосил қилиш вазифасини бажарса, талабалар ўзлаштириш жараёнини ўз бошидан кечирадилар. Бу мураккаб психик жараён бўлиб, сезги, идрок, тасаввур, тафаккур кабилар иштирокида боради. Ўқиш талабаларнинг ўзлаштириш, билиш қобилиятлари, фикрлаш операциялари ва ҳаракатларини ҳосил қилиш жараёнидир. Бу пассив томошабинлик жараёни эмас, балки талабага номаълум бўлган ҳақиқатларни очиқ берадиган фаол, ижодий фаолият жараёнидир.

Таълимнинг асосий вазифаларидан бири инсоният ҳозиргача еришган илмий билимлар ва фан техниканинг ютуқлари билан ёш авлодни

қуроллантиришдир. Ёш авлодда шундай билимлар тизимини яратиш лозимки, бу билимлар уларнинг кейинги ривожини учун асос бўлиб хизмат қилсин. Ҳозирги кунда билимлар ҳажми, ахборотлар ҳажми тобора ошиб бораётган бир даврда таълим тизими талабаларга беришили керак бўлган билимлар, малака ва кўникмалар ҳажминини белгилаш ҳамда бу жараёнда қайси омилларни ҳисобга олиш керак деган масалаларни ечимини топиш устида бош қотирмоқда. Зарурий билимлар ҳажминини белгилаш ва шу билан бир қаторда ўқиш муддатини аниқлаш энг муҳим масалалардан бири. Таълим жараёнида бирор фан соҳасидаги инсоният томонидан еришилган ҳамма нарсаларни ўрганиш керак деб ўйлаш мутлақо нотўғри бўлар еди. Ўқув жараёнида энг асосий, энг муҳим билимлар- фанларнинг асослари ўрганилади. Аммо шунга қарамай ҳозирда ўрганиш зарур бўлган янги-янги фанларнинг тармоқлари (экология, ЕҲМ, оила психологияси, иқтисод асослари, маънавий асослари) вужудга келмоқдаки улар таълим ҳажминини бениҳоя кенгайтишига сабаб бўлмоқда. Бундай муаммолар ҳозирда деярли барча давлатларда мавжуд ва ҳар бир давлат бу муаммоларни ўз имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ҳал этишга ҳаракат қилмоқда. Биз бу муаммоларни таълим тамойилларини (принципларини) бузмаган ҳолда, ёш авлоднинг соғлиғига зиён йетказмаган ҳолда йечимини топишга ҳаракат қилмоқдамиз.

Таълимнинг асосий мақсади - замонавий илмий билимларни егаллаган, мустақил фикрлаш ва муаммоларни ечиш имкониятига ега бўлган маънавий жиҳатдан бой шахсларни шакллантиришдир. Жамият ривожланар экан, ҳаётини талабларнинг даражаси ҳам ортиб боради. Демак, илмий билимларнинг ҳажми кенгайиб, илмийлик даражаси чуқурлашиб борар экан, мантиқий фикрлаш ва муаммоларни тезда ҳал этишга бўлган талаб янада кучайиб боради. Бу фикрдан келиб чиққан ҳолда таълим тизими бугунги кун талабинигина ҳисобга олган ҳолда эмас, балки келажак талабларини аниқлаган ва ҳисобга олган ҳолда иш олиб бориши керак деган хулосага келамиз. Чунки, бугунги кун талаблари келажакда жамиятнинг асосий ўзагига айланади. Демак, таълим тизими талабаларни бугунги кундаги ҳаётга эмас, балки келажакдаги ҳаётга тайёрлаши лозим. Бу ҳам таълимнинг ўзига хос хусусиятларидан биридир.

2.2 **Замонавий педагогик технологиялар ва ҳозирги замон анъанавий таълими**

Миллий мустақиллик қўлга киритилиши билан истиқбол йўлларимиз, миллий ғоя ва мафкурамиз аниқ қилиб белгилаб олинди. Биз ўз таълимий – тарбиявий мақсадимиз ва вазифаларимиз, уни амалга ошириш дастурларимизни белгилаб олдик. Биринчи Президентимизнинг маънавий мафкуравий, баркамол авлодни вояга етказиш борасида бир қатор асарларида ушбу йўналишдаги давлат сиёсати устивор масала эканлиги бир неча бор таъкидлаб ўтилади. Бобокалонларимизнинг азалий орзулари, миллий ва умумбашарий қадриятлари, маънавий ёдгорликлар замонавий педагогиканинг мақсади ва вазифаларини шаклланишига асос бўлмоқда. Давлатимиз томонидан қабул қилинадиган “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да ушбу мақсад ёритиб берилган. Зеро, замонавий педагогиканинг бош мақсади ҳам етук, юксак малакали, маънавиятли, маърифатли, мустақил фикр юрита олувчи, рақобатбардош кадрларни тайёрлашдан иборатдир.

Педагогика фани ва амалиётида турли ёндашувлар қўлланилади. Булардан бири анъанавий ёндашув.

Анъанавий ёндашув. Унинг асосий хусусияти – ўқитувчи маълум ахборотни гапириб беради, тушунтиради, талаба эса бу блимни хотирасида сақлайди. “Билим” тушунчаси хотирада сақланадиган ахборот маъносида тушунилади. Талабада билим бор-йўқлиги имтиҳонда шу ахборотга доир берилган саволга ёддан берган жавобига қараб аниқланади. Бунда билим дегани асосан эса қолдиришнинг натижасидир, у кўпинча юзаки бўлши ҳам мумкин. Бундай билим хотирада узоқ сақланмайди. Талаба савол берилганда эслаши баъзан эслай олмаслиги ҳам мумкин.

Анъанавий ўқитиш усулида таълим мақсади дастур талабига биноан аниқ ифодаланмайди, талабанинг ўзлаштириш даражаси, сифати ҳақида муаллим аниқ тасаввурга эга бўлмайди.

Анъанавий таълим мамлакатимизнинг ўқув юртларида кенг тарқалган, унинг турли жиҳатлари педагогика, методика фанларида ишлаб чиқилган, катта тажриба тўпланган. Анъанавий таълим усулини такомиллаштириш соҳасида изланишлар давом этмоқда. Лекин унинг объектив имкониятлари чекланган. Мамлақатиимзда амалга оширилаётган таълим соҳасидаги ислохотлар, тез суръатлар билан ривожланаётган фан-техника талаблари – таълим усули билан жамитянинг рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлаш, баркамол авлодни шакллантиришга бўлган эҳтиёжи ўртасида номутаносибликни вужудга келтирди. Уни таълимда бошқа янги ёндашувларни қўллаш йўли билан ҳал этиш лозим.

Анъанавий таълим бир қатор салбий томонлари мавжуд. Баъзан ёш ўқитувчилар ва амалиётга чиққан талабалар фаолиятида дарсни режалаштириш соҳасида хатоларга йўл қуйилганлигининг гувоҳи бўламиз. Ёш ўқитувчилар ва талабалар фаолиятида йўл қўйилаётган хатоларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1. Мақсадда аниқликнинг йўқлиги. Яъни талабалар аслида нима қилишлари ва нимани ўрганишлари аниқ белгиланмайди.
2. Таълим мақсадининг талаблари дарснинг натижаси билан тўғри келмаган ҳоллар бўлади.
3. Ўрганиш учун тавсия қилинган материаллар дарснинг мақсадига тўғри келмайди.
4. Ўқитувчи бераётган йўлланмалар талабанинг дарсда билимларни самарали ўрганишини таъминламайди.
5. Дарс режасида кўрсатилган талаблар дарс мақсадини амалга оширишнинг самарали воситаси бўла олмайди.

Умуман тузилган режалар қайта кўриб чиқилиши ва хатоларни бартараф этишусида ишланиши лозим.

Дарс режаси сизни ва сизнинг талабларингизни маълум натижаларга эришишига асос бўлиши лозим. Дарсни шундай режалаштириш лозимки уни бошқача йўл билан амалга оширишга ўрин қолмасин. Ўқитувчи маҳорати дарсни аниқ режалаштиришда ўз аксини топади. Дарсни шундай режалаштириш лозимки, унда нима қилиниши мўлжалланаётганлигини аниқ ўз аксини топсин ва бошқача режа тузиш мумкинлигига ўрин қолмасин.

Анъанавий ўқитиш асосан билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга қаратилган бўлиб, шахснинг ривожланишини кўзда тутмайди.

Анъанавий ўқитиш асосини, Й.А.Коменский томонидан тузилган педагогика тамойиллари ташкил этади:

- ✓ илмийлик;
- ✓ табиатга монандлик (ўқитиш ривожланиш билан белгиланади ва шаклланмайди);
- ✓ узвийлик ва тизимлилик;
- ✓ ўзлаштирувчанлик (маълумдан номаълумга, соддадан мураккабга);
- ✓ мустаҳкамлаш (такрорлаш, такрорлаш ...)
- ✓ онглилик ва фаоллик;
- ✓ назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги;
- ✓ ёши ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш.

Анъанавий ўқитиш қуйидаги хусусиятларга эга:

- ✚ зўравонлик педагогикаси;

- ✚ ўқитишнинг тушунтирув – кўргазмали усули;
- ✚ оммавий ўқитиш.

Анъанавий ўқитишда авторитарлик қуйидаги шаклда намоён бўлади: ўқувчи бу ҳали тўла шаклланмаган шахс, у фақат бажариши зарур, педагог эса – бусардор ҳакам, ягона ташаббускор шахс.

Мумтоз анъанавий «синф-дарс» тизими - бу баён этишнинг маърузавий усули ва китоб билан мустақил ишлашни ўз ичига олади (дидахография).

Замонавий анъанавий ўқитишэса, ўқитишнинг техник воситаларини қўллаб, дидахографиядан фойдаланишдан иборат бўлади. Шахсга йўналтирилган технологияларда, ўқувчи шахси педагогик жараён марказига қўйилади, унинг ривожланишига ва табиий имкониятларини рўёбга чиқаришга қулай шарт – шароитлар яратилади.

Кўзланган мақсадга эришиш учун узлуксиз таълим тизими тубдан ислоҳ қилинмоқда. Таълим жараёнига табақалаштирилган ёндашув, ўқувчиларни турли касб-хунар коллежлари, академик лицейларда тахсил олишларини таъминлаш замонавий педагогика фани олдига юксак вазифаларни қўймоқда. Масалан, ушбу ўқув муассасалари учун давлат таълим стандартига мувофиқ келувчи ўқув дастурларини ва дарсликлар, ўқув қўлланмаларини яратиш бугунги кун талабларига жавоб бермоғи лозим. Ҳар бири турли вариантларда бўлсагина, мақсадга тўғри хизмат қила олади.

Ўқув – тарбия жараёнларини ташкил этишда ҳам анъанавий усуллардан фарқли ўлароқ, янгича педагогик ёндашувларни ўзлаштириш ва таълим жараёнида қўллаш замон талабидир. Миллий дастурда бу масалага алоҳида эътибор берилган.

Илгаридан лойиҳалаштирилган таълим – тарбия жараёнининг педагогик технологияси ўзида метод ва усуллар тизимини, таълимнинг методик усулларини, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиш имкониятлари ва воситаларини, ўқувчиларнинг ижобий шахсий сифатларини ривожлантириш мақсадини, якуний натижаларга эришишни кафолатлайди.

Янги педагогик технологияларни тузишда анъанавий таълим ва тарбия метод ва усулларидан қандай фойдаланиш мумкин. Биринчи Президентимиз Ислам Каримовнинг “Янги уйни қурмасдан ескисини бузмайлик” ибораси таълим тизимига ҳам бевосита тааллуқлидир. Ўқувчилар билан анъанавий ўқитиш усулида бевосита алоқа, оғзаки сўров, ёзма ишлар олиш, иншо олиш, мустақил ишлар, расм чизиш, чизмачилик, амалий ишларни қоғоз, ёғоч, юнг, металл, пластмасса материалларидан тайёрлаш, шеър, монологларни оғзаки баён этиш ва бошқаларни албатта, таълим технологияси метод ва усуллари билан қўшиб фойдаланамиз. Чунки ҳар қандай интерфаол усулини олиб

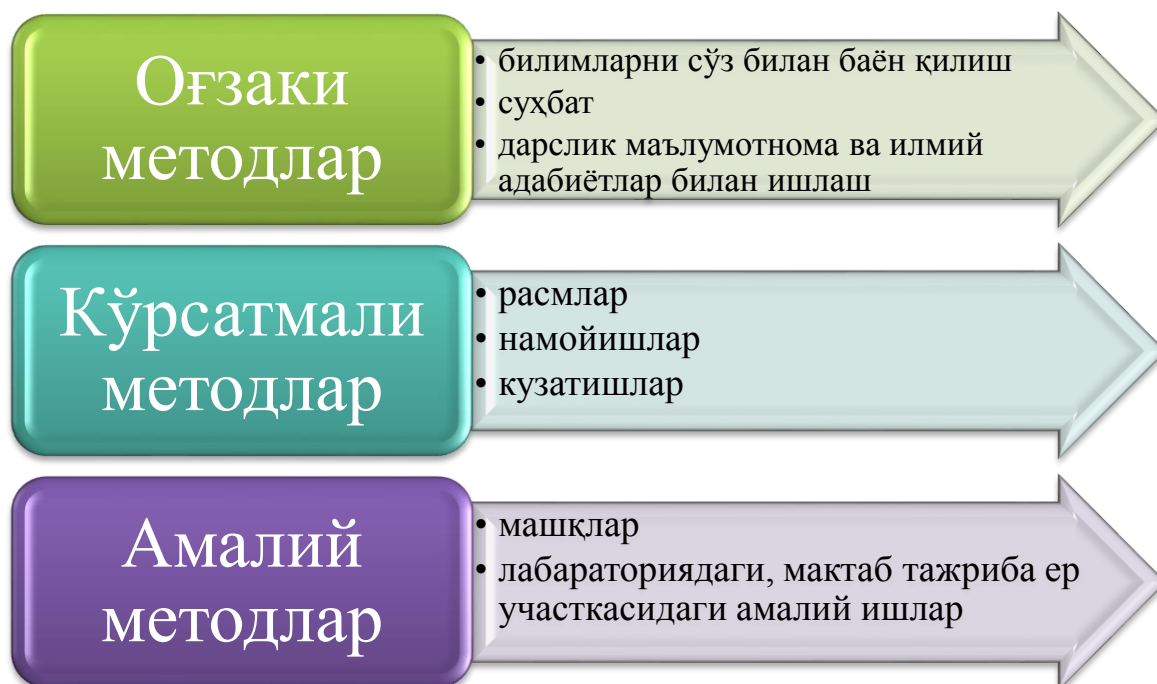
карасак, (“Мунозара”, “Кластер”, “Ажурли арра” ёки “Кичик гуруҳлар”да ишлаш), ҳаммаси анъанавий таълим метод ва усулларини қўллашни талаб этади. Бу фикримизнинг исботини битирув малакавий ишимизнинг учинчи бобида кўришимиз мумкин.

Ҳозиргача ўқитувчи – педагогларимиз томонидан фойдаланиб келинган ва ҳозир ҳам дарсда фойдаланишга аксарият ўқитувчилар қўллаётган анъанавий метод ва усуллар ҳақида қисман тўхталамиз:

Ўқув жараёнининг сифати кўп омилларга боғлиқ бўлиб, улар орасида ўқитишнинг усул ва методлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Метод ва усуллар ўқувчилар томонидан билимларни онгли ва чуқур ўзлаштиришига, уларда мустақиллик ва ижодий фаолликнинг ривожланишига ёрдам беради. Ўқитиш метод ва усулларини танлашда ўқитиладиган фаннинг характери, болалар ва талабаларнинг ёшлик хусусиятлари, тайёргарлик даражаси ва бошқалар ҳисобга олинади.

Таълим методлари ва усулларини танлаш ўқитувчи томонидан дарсда ҳал қилиниши мўлжалланган масалага боғлиқ бўлади. Яъни янги материални баён этишда бир хил метод ва усул қўлланилса, уни мустаҳкамлашда бошқа хил усул, мавзунини умумлаштиришда яна бошқа хил методлар қўлланилади. Дарснинг турли босқичларида пухта ўйланган ва самарали усуллар ва методларни танлаш жуда муҳимдир.

Анъанавий ўқитиш методларини билиш манбаълари бўйича қуйидаги уч гуруҳга бўлинади:

6-расм Анъанавий ўқитиш методларининг гуруҳланиши

Ҳар бир ўқитиш методининг ўз вазифаси бор. Ўқитиш методларининг рағбатлантирувчи (мотивлашган), таълимий, тарбиявий ва камол топтирувчи умумпедагогик вазифаларни бажаради.

Биз ўқитиш методларини санаш орқали ўқитиш методларидан *Янги билимлар бериш методи* ҳақида тўхталмоқдамиз. Бу метод ўз вазифасига кўра тушунтириш, ҳикоя, мактаб маърузаси каби методлар йиғиндисидир. Қуйида шу методларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқамиз.

Тушунтириш айрим тушунчалар, воқеалар, ҳаракат принципларини оғзаки талқин этишдир. Бу методни қўллаш учун аввало ўқитувчи янги материални ўтишда ўқитадиган ўқув предметининг илмий мазмунини чуқур билиши, дарс учун зарур материални танлай олиши ва тушунтиришнинг самарадорлигини белгилаши керак. Дарсни қизиқарли, мазмунли бўлишини, ўқувчи ва талабаларнинг психологик ёш хусусиятларини яхши билиши, тушунтиришда диққатини жалб эта олиши, ўқитувчининг нутқи ёрқин, тушунарли бўлиши зарур.

Оғзаки баён қилиш методининг кейинги усули бу *ҳикоя*дир. Ҳикоя – хабар шаклидаги янги материални ёритиш усули бўлиб, ундан ҳамма синфларда фойдаланса бўлади. Ҳикоя методини қўллашда унинг ғоявий йўналишини таъминлаш, етарли миқдордаги ёрқин ва ишонарли мисоллар, далиллар, тўғри, текширилган маълумотлар бериш, асосий фикр ва муҳим жиҳатлар баён қилиниши, ҳикоя тушунарли, содда тилда айтилиши, ўқув материали ёрқин ифодаланиши керак.

Мактаб маърузаларидан асосан юқори синфларда фойдаланилади. Чунки улар ҳикояга нисбатан узоқроқ давом этади. Маъруза – билимни сўз билан ифодалаш услубларидан бири сифатида бериладиган билимларни оғзаки баён қилишни кўзда тутиб, ўз ҳажмининг катталиги, мантиқан қурилиши, образли исботлаш ва умумлаштиришнинг мураккаблиги билан ҳикоядан ажралиб туради.

Маъруза давомида бериладиган билимни оғзаки баён қилиш, узоқ вақт давомида ўқувчи – талабаларнинг диққатини тутиб туриш ҳамда уларнинг фикрлашини фаоллаштириш, далиллаш, исботлаш, таснифлаш, таърифлар бериш, тизимга келтириш, умумлаштириш каби педагогик усуллардан фойдаланилади. Маърузаларга асосан талаба ва коллеж, академик лицей ўқувчилари жалб қилинади. Умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчиларини олий ўқув юртига ўқишга тайёрлаш мақсадида айрим фанлардан маърузалар ташкил қилинади. Маъруза режасини аниқ ўйлаб, уни технологиялаштириш зарур. Режа бандларининг барчасида, уларнинг ҳар бирининг мақсад, яқун ва хулосаларини изчил баён қилишда мантиқий уйғунлик бўлмоғи керак. Маъруза шундай суръатда ўқиладигани, талаба,

Ўқувчи маърузанинг муҳим жойларини ёза олсинлар. Шунинг учун ҳам ўқитувчи маърузанинг ёзиб олинган жойларини аниқ ажратиши, зарур бўлса ёзиб олишларини енгиллаштириш учун такрорлаши лозим. Маъруза зерикарли бўлмаслиги учун талабаларнинг фикрини фаоллаштириш мақсадида маъруза давомида муаммоли вазиятларни шакллантириш яхши педагогик самара беради.

Сухбат таълимнинг кенг тарқалган усули бўлиб, дарснинг исталган босқичида қўлланиши мумкин. Сухбатнинг бир неча хили мавжуд бўлиб, улар янги билимлар беришда, билимларни мустаҳкамлашда, олинган билимларни текширишда, ўтилган материални такрорлашда қўлланилиши мумкин.

Сухбат услуби атрофлича ўйланган саволлар ёрдамида ўқитувчи билан талабалар орасидаги сухбатни кўзда тутиб, у ўқувчи ёки талабанинг фикрлаш тизимини, янги тушунчалар ва қонуниятларни ўзлаштиришга олиб келади.

Сухбат услубини қўллаганда саволларни қўйиш (йўналтирувчи, қўшимча, асосий ва ҳ.к.з) талабаларнинг жавоб ва мулоҳазаларини муҳокама қилиш, сухбатдан чиққан хулосаларни муҳокама қилиб, жавобларни тузатиш усулларида фойдаланилади. Ўқитувчи мавзунини муҳокама қилиш учун имкон берувчи ёрдамчи, йўналтирувчи саволлардан фойдаланиши мумкин. Шундай сухбатлар ташкил қилиш мумкинки, талабалар илгари ўзлаштирган билимларини эсладилар, уларни тартибга соладилар, умумлаштирадилар, хулоса чиқарадилар. Бундай сухбатлар асосан тушунтириш характериغا эга бўлиб, олдин ўзлаштирган билимларга суянади. Талабалар хотирасини фаоллаштиришни назарда тутаяди.

Сухбат услубига таркибий қисм бўлиб кىрувчи усуллардан фойдаланишда ўқитувчининг педагогик назокати етакчи ўрин эгаллайди.

Айниқса, янги билимлар беришда эвристик сухбатдан фойдаланиш талабаларни оғзаки саволлар орқали мавзунини муҳокама қилиш учун қўлланилади. Бундай сухбат давомида саволлар қисқа ва аниқ бўлиши, талабанинг фикрини уйғотиши, ўйлашга, таҳлил қилишга, таққослашга мажбур этиши, янги ҳодисаларни онгли равишда тушунишга ундаши керак.

Таълимнинг **кўргазмали методи**ни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- кўргазмали усул;
- намойиш этиш усули.

Кўргазмали усул талабаларга намойиш этиладиган қўлланмалар – харита, плакат, доскадаги чизма ва расмлар, буюк мутафаккирларнинг сурати ва бошқаларни кўзда тутаяди.

Намойиш қилиш услубига одатда, тажриба асбоблари, тажрибаларнинг ўзи, шунингдек, диафилм, кинофилм кўрсатишларни ҳам киритиш мумкин. Бу услубни қўллашда қуйидаги усуллардан фойдаланилади. Намойиш этишни қўллашда кўринишни тўлиқ таъминлаш, кўрилган воқеа ва ходисаларни, натижаларни муҳокама қилиш зарур.

Кейинги йилларда педагогика амалиётида кўргазмали усул бир қатор янги воситалар билан бойиди.

Дарсда ўқув кинофилмларини қўллаш таълим амалиётида одатдаги ходиса бўлиб қолди. Асосий ўқув кинофилмларининг рўйхати, ҳар бир фаннинг ўқув дастурига киритилган. Умумтаълим мактаби, касб – ҳунар коллежи ва лицей, ҳатто олий ўқув юртлари учун ҳамма фанларга тааллуқли бўлган кўплаб кинофилмлар яратилди.

Таълимнинг кўргазмали услубларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар сўз билан ифодалаш услуби билан у ёки бу даражада уйғунлашиб кэтади.

Ўқитишнинг *амалий методларига* машқлар, лабаратория ишлари, мактаб тажриба участкасидаги ишлар киради.

Машқлар деганда талаба ва ўқувчилар билимини мустаҳкамлаш ҳамда амалий фаолиятда уларни қўлланиш малакаларини ҳосил қилиш учун топшириқларни кўп марта бажариши тушунилади. Ҳар бир машқни бажариш характериға кўра оғзаки, ёзма, график ва ўқув-меҳнат машқларига ажратиш мумкин.

Амалий кўникма ва малакаларни таркиб топтиришга мўлжалланган ўқув машқларини ўтказишдан олдин улар машқ ўтказилиши лозим бўлган мавзу ҳақида тўлиқ билимга эга бўлишлари керак.

Ўқитишнинг амалий методларининг яна бир муҳим тури – лабаратория ишларидир. Лабаратория иши деб, шундай машғулот туриға айтиладики, бунда ўқувчи, талаба ўқитувчи раҳбарлигида ёки мустақил равишда махсус асбоб – ускуналарда турли тажрибалар, кузатишлар ва ўлчашлар ўтказадилар. Бундай машғулотлар табиийёт, умумтехникавий фанларни ва махсус технологияни ўрганишда қўлланилади. Лабаратория ишлари махсус жиҳозланган кабинетларда, лабараторияларда, зарур асбоб-ускуналарға эга бўлган шароитда ўтказилиши мумкин.

Лабаратория ишларини бажариш вақтида талабалар ўрганилаётган объектни кузатадилар, уларни миқдорий ва сифат характеристикаларини аниқлайдилар. Лабаратория ишлари назарий билимларни мустаҳкамлаш учун хизмат қилади.

Албатта, илғор педагогик технологиялар бизнинг фанимизға эндиғина кириб келмоқда. Аслида эса таълимға технологик ёндашув масаласи

ривожланган демократик хорижий давлатлард бундан 30 йиллар муқаддам пайдо бўлган ва улар бу соҳада катта ютуқларни қўлга киритган.

Бугунги кунда биз педагогика соҳасидаги илғор технологияларни кенгрок ва чуқурроқ ўзлаштиришимиз, уларни ўз минтақамизга мос ҳолда қайта ишлаб чиқишимиз керак бўлади. Педагогик технология тушунчасига ҳозирги кунда турлича таърифлар берилмоқда. Муҳими шуки, педагогик технология кўзлаган мақсадга кафолатланган натижа сифатида эришишни ифодаловчи жараёнدير.

Анъанавий таълим

7-расм. Анъанавий таълимнинг афзалликлари ва камчиликлари.

Замонавий (ноаъанавий) таълимнинг афзалликлари ва камчиликлари.

Замонавий (ноаъанавий) таълим	
<i>Афзалликлари</i>	<i>Камчиликлари</i>
<ul style="list-style-type: none"> ➤ ўқитиш мазмунини яхши ўзлаштиришга олиб келиши; ➤ ўз вақтида қайтар алоқаларнинг таъминланиши; ➤ тушунчаларни амалиётда қўллаш учун шароитлар яратилиши; ➤ ўқитиш усуллариининг турли хил кўринишлари таклиф этилиши; ➤ мотивастиянинг юқори даражада бўлиши; ➤ ўтилган материалнинг яхши эслаб қолиниши; ➤ мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашиши; ➤ ўз-ўзини баҳолашнинг ўсиши; ➤ тингловчиларнинг фанга оид мавзу мазмунига, ўқитиш жараёнига бўлган ижобий муносабати; ➤ мустақил фикрлай оладиган тингловчининг шаклланишига ёрдам бериши; ➤ нафақат мазмунини ўзлаштиришга ёрдам бермай, балки танқидий ва мантиқий фикрлашни ҳам ривожлантириши; ➤ муаммолар ечиш кўникмаларининг шаклланиши. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ кўп вақт талаб этилиши; ➤ тингловчиларни ҳар доим ҳам кераклича назорат қилиш имкониятининг пастлиги; ➤ жуда мураккаб мазмундаги материал ўрганилаётганда ҳам маърузачи ролининг паст бўлиши; ➤ маърузачининг ўзи ҳам яхши ривожланган фикрлаш қобилиятига ва муаммолар ечиш кўникмаларига эга бўлишининг талаб этилиши.

Умуман олганда таълим жараёнини бир тизим деб қарайдиган бўлсак, қуйидаги 8-расм орқали уни ташкил этувчиларни, яъни элементларини кўришимиз мумкин:

8-расм. Таълим жараёнининг элементлари

Таълим жараёнини лойиҳалаштиришда юқорида санаб ўтилган элементлардан бирортаси эътибордан четда қолса ёки нотўғри танланган бўлса тизим ишламайди, демакки, таълим жараёни олдида қўйилган мақсадга эришилмайди.

ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ТУРЛАРИ **Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларининг долзарблиги**

Ўзбекистон Республикаси инсон ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишни, жамиятнинг маънавий янгилашини ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришни, жаҳон ҳамжамиятига қўшилишни

таъминлайдиган демократик ҳуқуқий давлат ва очик фуқаролик жамияти курмоқда.

Замонавий бозор иқтисодининг шаклланиши корхоналар орасидаги рақобат асосида, халқ хўжалигини барча тармоқларнинг кескин ривожланишини тақозо этади. Чунки бозор иқтисодиётини рақобатсиз тасаввур этиб бўлмайди. Корхоналар орасидаги рақобат ўз навбатида, фан - техника ва технологияни, яъни илмий техника тараққиётининг (ИТТ) жадаллашувига олиб келади.

ИТТ нинг жадаллашуви, ҳаётнинг барча соҳаларида тубдан ислоҳ қилиниши натижасида жаҳон ҳамжамиятига кўшилиш имкониятини беради.

Бу ерда ҳам биринчи қаторда қўйилган масалаларни ҳал қила оладиган кадрларни тайёрлаш муаммоси келиб чиқади.

Шунинг учун ҳам Республикамизда “Таълим тўғрисида” ги ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ” қонунлари қабул қилинди.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг мақсади- таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва сарқитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш Миллий тизимини яратишдир¹⁶.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари, бу касбий таълимнинг ҳозирги куни ва унинг келажагидир.

Авторитар ва шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларининг моҳияти

Ўқитиш жараёнида, педагог технологиялар талаблари асосида ифода этилган ўқув мақсадларига еришилади. Илмий-техника тараққиёт жадаллашган даврда ўқитиш самарадорлиги, асосан, тингловчининг ўқитиш жараёнидаги ўрни, педагогнинг унга бўлган муносабатига боғлиқ бўлади. Бу ерда ўқитиш технологиясининг икки турини ажратиб кўрсатиш мумкин: авторитар ва шахсга йўналтирилган.

Авторитар технологияда, педагог ягона субъект сифатида намоён бўлади, талаблар эса фақатгина «объект» вазифасини бажаради, холос. Бунда таҳсил олувчининг ташаббуси ва мустақиллиги йўқолади, ўқитиш мажбурий йўсинда амалга оширилади. Одатдаги анъанавий ўқитиш, авторитар технологияга тааллуқлидир. Бунда, аввало А.Коменский томонидан ифода этилган, дидактика принципларига асосланган ўқитишнинг гуруҳ –

---

¹⁶Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури

дарс тизимида ташкил этиш назарда тутилади. Ҳанузгача дунёда енг кўп тарқалган ўқитишнинг гуруҳ-дарс тизими, қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- ✚ ёши ва тайёргарлик даражаси тахминан бир хил бўлган талаблар асосида гуруҳни (гуруҳни) ташкил этади;
- ✚ гуруҳ (гуруҳ, оқим) ягона ўқув режа, ягона ўқув дастурлар ва ягона машғулотлар жадвали билан шуғулланади;
- ✚ машғулотларнинг асосий бирлиги дарс бўлиб, у битта фанга, битта мавзуга бағишланади ва маърузачи томонидан бошқарилади;
- ✚ ўқув китоблари асосан уй ишлари учун қўлланилади.

Бугунги кунда педагогик жараён *шахсга йўналтирилган технологиялари* асосида амалга оширилиши лозим.

Ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидаги асосий принциплар хос бўлади:

- *инсонпарварлик*, яъни инсонга ҳар томонлама ҳурмат ва муҳаббат кўрсатиш, унга ёрдамлашиш, унинг ижодий қобилиятига ишонч билан қараш, зўравонликдан тўла воз кечиш;
- *ҳамкорлик*, яъни педагог ва тингловчилар муносабатидаги демократизм, тенглик, шериклик;
- *эркин тарбиялаш*, яъни шахсга унинг ҳаёт фаолиятини кенг ёки тор доирасида танлаб олиш эркинлиги ва мустақилликни бериш, натижаларни ташқи таъсирдан эмас, ички хиссиётлардан келтириб чиқариш.

Шахсга йўналтирилган технологияларнинг коммуникатив асоси – педагогик жараёнда тингловчига инсоний-шахсий ёндашув ҳисобланади.

Шахсга янгича қараш қуйидагилардан иборат бўлади:

- педагогик жараёнда шахс объект эмас, субъект ҳисобланади;
- ҳар бир тингловчи қобилият эгаси, кўпчилиги эса истеъдод эгаси ҳисобланади;
- юқориетук кадриятлар (сахийлик, муҳаббат, меҳнацеварлик, виждон ва бошқалар) шахснинг устувор хислатлари ҳисобланади.

Муносабатларни демократлаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ✓ тингловчи ва педагог ҳуқуқларини тенглаштириш;
- ✓ тингловчининг эркин танлаб олиш ҳуқуқи;
- ✓ хатога йўл қўйиш ҳуқуқи;
- ✓ ўз нуқтаи назарига эга бўлиш ҳуқуқи;
- ✓ педагог ва таҳсил олувчи муносабатининг асоси: таъқиқламаслик; бошқариш эмас, биргаликда бошқариш; мажбурлаш эмас,

ишонтириш; буюриш эмас, ташкил этиш; чэгаралаш эмас, эркин танлаб олишга имкон бериш.

Янги муносабатларнинг асосий мазмуни, ҳозирги замон шароитида самарали натижа бермайдиган ва ғайри инсоний ҳисобланадиган мажбурлаш педагогикасидан воз кечишдир. Умуман олганда тарбия жараёнида мажбурлашдан воз кечиш мумкин эмас, аммо жазолаш инсонни камситади, эзади, ривожланишини сусайтиради, унда сўзсиз итоаткорлик хусусиятларини шакллантиради.

Эркин ўқитиш қуйидагилар билан белгиланади:

- ишончга асосланган эркин талабчанлик;
- ўқув материалига қизиқиш уйғотиш, билишга ва фаол ижодий фикрлашга рағбатлантириш;
- тингловчиларнинг мустақиллиги ва ташаббусига таяниш;
- жамоа орқали билвосита усуллар билан талабларни амалга оширишни таъминлаш.

Янги индивидуал ёндашувнинг моҳияти шундаки, у таълим тизимида ўқув фанидан тингловчига эмас, тингловчидан ўқув фани томонга ҳаракатланишни тақозо этади, тингловчиларнинг мавжуд имкониятларини инобатга олиб, уларни ривожлантириш, такомиллаштириш ва бойитишга қаратилган бўлади.

Индивидуал ёндашувнинг замонавий янги талқини қуйидагилардан иборат:

- ўртача тингловчига йўналтиришдан воз кечиш;
- шахснинг яхши хислатларини излаш;
- шахс ривожланишининг индивидуал дастурларини тузиш.

Шахсий ёндашишда биринчи навбатда қуйидагилар зарур бўлади:

- ❖ ҳар бир тингловчи қиёфасида ноёб шахсни кўриш, уни ҳурмат қилиш, тушуниш, қабул қилиш, унга ишониш. Педагогда барча тингловчилар истеъдодли деган ишонч бўлиши керак.
- ❖ шахсга ютуқни маъқулловчи, қўллаб - қувватловчи, хайрихоҳ вазиятлар яратиш, яъни ўқиш қониқиш ва хурсандчиликни олиб келиши керак;
- ❖ бевосита мажбурлашга йўл қўймастик, қоқоқликка ва бошқа камчиликларга урғу бермаслик, унинг нафсониятига тегмаслик;
- ❖ педагогик жараёнда, тингловчиларга ўзқобилиятларини рўёбга чиқаришга имконият яратиш ва кўмаклашиш.

Олий, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизими учун ўқитишнинг шахсга йўналтирилган технологияларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ◆ ишбилармонлик ўйинлари;

- ◆ муаммоли ўқитиш; табақалаштирилган ўқитиш;
- ◆ дастурлаштирилган ўқитиш; компьютерлаштирилган ўқитиш;
- ◆ модулли ўқитиш.

Шахсга йўналтирилган ўқитиш технологиялари илмий-техникавий тараққиёт жадаллаштирилган даврда ривожланган давлатларда шакллантирилганлигини инобатга олган ҳолда улар чуқур илдизларга эгаэканлигини таъкидлаш тўғри бўлар эди.

Шахсга йўналтирилган технологиялар инсоннинг ақлий қобилиятларини очишига хизмат қилади.

Машғулотнинг мақсадини, шунингдек, талабаларнинг ўзлари мустақил равишда аниқлаган мақсадларни ҳам, уларнинг шахсий мақсадига еришиш фақат ўқитувчи томонидан белгиланган мақсадларга еришишга нисбатан анчагина самарали бўлади. Бу фазада “Ақлий ҳужум”, “Кластер”, “Биламан, билишни хоҳлайман, билиб олдим”(Б-Б-Б)” жадвалининг “биламан” ва “билишни хоҳлайман” қисмларини тўлдириш каби ўқитишнинг интерфаол стратегияларидан фойдаланиш яхши самара беради. Қуйида мана шундай методлардан бир нечтасини кўриб ўтамиз:

“Ассесмент” методи.

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билимдаражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалийкўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълимолувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалийкўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйичаташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида тингловчиларнинг ёки катнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг жодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимчатоппириқларни киритиш мумкин.

Намуна: “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” мавзусида ассесмент намунаси.

Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

“Ассесмент” методини амалга ошириш учун намуна

<p style="text-align: center;">Тест</p> <p>Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот Молиявий ҳисоботнинг нечинчи сонли шакли ҳисобланади?</p> <p>А)1-сон шакл Б)2-сон шакл С)4-сон шакл</p>	<p style="text-align: center;">Қиёсий таҳлил</p> <p>Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот ва халқаро амалиётла бугунги кунда қўлланилаётган “даромадлар ва харажатлар тўғрисида ҳисобот шакли ўртасидаги фарқни қиёсий таҳлил қилинг.</p>
<p style="text-align: center;">Симптом</p> <p>Корхонанинг маълум даврдаги Даромадлари, харажатлари ва фойда кўрсаткичлари</p>	<p style="text-align: center;">Амалий кўникма</p> <p>Ихтиёрий корхона йиллик даромадлар ва харажатлар кўрсаткичлари орқали корхонанинг йиллик соф фойда кўрсаткичини аниқланг ва Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот шаклини тўлдириг.</p>

“Жадвал” методи

“Жадвал” методи талабаларда ўрганилаётган мавзу, муҳокама етилаётган масала ёки муаммонинг назарий моҳиятини жадвал ёрдамида акс эттириш қобилиятини шакллантиришга хизмат қилади. Методни қўллашда талабалар мавзу (масала, муаммо) моҳиятини оғзаки баён ёки ёзма матн кўринишида эмас, балки асосий ғоя, таянч тушунча ва муҳим жиҳатларни жадвалда аниқ, қисқа ифодалаш кўникмаларини ўзлаштирадilar.

Методни қўллаш юзасидан талабаларга жадвалнинг қуйидаги намунасини тақдим этиш мумкин:

“Жадвал” методини амалга ошириш учун намуна

Моҳияти	Молиявий ҳисобот шакллари			
	Бухгалтерия баланси	Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот	Пул маблағлари ҳаракати тўғрисида ҳисобот	Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот
Мақсади				
Вазифалари				
Ўзига хос жиҳатлари				

“Икки қисмли кундалик” методи

Методнинг мақсади– мазкур метод нафақат матннинг мазмунини ўрганишга, матн мазмунини ўзининг шахсий тажрибаси билан боғлашга ва ўзлаштирган ахборот, ғоя, ёки фикрларга нисбатан ўз муносабатини ёзма ифода этишга имкон берувчи оддий ва самарали усул бўлиб, талабалардаги шахсий позицияни шакллантиришга ёрдам беради.

Методни ўтказиш тартиби:

- иш дафтари вертикал чизиқ бўйича иккига бўлинади.
- чап томонга талабалар мавзу юзасидан унда таассурот уйғотган, ёққан ёки савол туғдирган цитата, ғоя ёки фикрларини ёзади (масалан, жуда ақллитаъриф, далил ёки сабаб ва бошқалар).
- ўнг томонда келтирилган цитата ёки фикрга ўзининг шарҳларини ёзади, яъни ўз муносабатини қуйидаги йўналишларда билдиради: Уни бу фикр ёки ғоянинг нимаси қизиқтирди ва ёзиб олишга ундади? Бу нима ҳақда ўйлашга мажбур этди? Бу фикр бўйича у қандай саволларни ўйлади?
- матнни ўқиётганида талабалар керакли қўшимча фикрларни аниқлаб, кундаликка ёзиб боради.
- иш якунлагандан сўнг талабалар жуфтликларда ишлашлари, таҳлилларини алмашишлари, ўртоқлари таҳлилида уларга ёққан фикрни муҳокама этишлари ва кўрсатишлари мумкин.

Тренерга тавсиялар:

- ❖ Сиз олдиндан цитаталар ёки ғоялар сонини белгилаб олишингиз мумкин (мисол учун, 2 та, 4 ёки 5 тадан), - цитаталар мазмуни ва йўналиши мутахасислик, фан ёки мавзуга мос бўлиши, керак.
- ❖ Агарда сиз ижтимоий-тарбиявий мавзуда бу тренингни ўтказмоқчи бўлсангиз ғоялар ёки цитаталар ҳаётий-ижтимоий мавзуларда танланиши мумкин бўлади. Буларнинг барчаси сиз ўз олдингизга қўйган мақсадга васизнинг педагогик услубингизга боғлиқ бўлади.

Иш шакллари:

- ✚ учликларда ишлаш;
- ✚ кичик гуруҳларда ишлаш;
- ✚ блиц-сўров – сиз бир қатор талабалардан фақат битта цитатани ва фақатбиргина шарҳни ўқиб беришни сўрайсиз;
- ✚ Фидбейк.
- ✚ Яқунлар мунозара тайёрлаш ёки ўтказиш, иншо ёзиш ёки асосланган эссеёзиш учун хизмат қилиши мумкин.

Методни қўллаш юзасидан талабаларга жадвалнинг қуйидаги намунасини тақдим этиш мумкин:

5-жадвал

“Икки қисмли кундалик” методини амалга ошириш учун намуна

ФИҚР (ғоя, цитата, муносабат, хулоса ва бошқ)	ШАРҲ

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (инг. briefing-қиска) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қиска пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми;
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади.

“Ёзма баҳс (дебат)лар” услуби

Услубнинг мақсади: талаба (ёки ўқувчи)ларга ўқув хонасидаги шпгдошлари билан биргаликда шу оила жамоатчилик фикрини

тўлқинлантираётган мавзуларда мулоқотлар режалаштириш имконини бориш. Услуб талаба (ёки ўқувчи)ларнинг берилган мавзу соҳасидаги (шлимларини чуқурлаштириш шароитини яратиш, мунозара маданиятини ўргатиш ва ўз фикрини асослаш қобилиятини ривожлантириш.

Бу услубдан фойдаланишда ўқитувчи талаба (ёки ўқувчи)ларни ба\олаш учун асос хизматини ўтовчи ажойиб материалга ега бўлади. Ўзма баҳслар услубиёти бундай мулоқотларни ўқув хонасидаги барча талаба (ёки ўқувчи)лар иштирокида ёзма шаклда ўтказиш имконини беради.

Машғулоти ўтказиш тартиби:

1. Талаба (ёки ўқувчи)лар баҳс мавзуси бўлиши керак бўлган мавзу билан уй (ёки олдин ўтказилган машғулотлар)да танишадилар. Баҳс арафасида ўқитувчи бўлажак мавзу тўғрисида ўқувчиларга ахборот берар экан, баҳслар қай йўсинда ўтишини қисқача тушунтиради (бу, албатта, баҳслар биринчи марта ўтказилаётган бўлса, жуда муҳимдир).

2. Раҳбар гуруҳ талаба (ёки ўқувчи)ларини иккига ажратади ва уларни ўқув хонасининг икки томонига қатор қўйилган столлар ёнига утказди ва ҳар бир гуруҳ қатнашчилари қайси нуқтаи назарни ҳимоя қилишларини белгилайди (масалан, 1-гуруҳ - ижобий ҳолат жорий қилиниши тарафдорлари, 2-гуруҳ - бунга қаршилари).

3. Шундан сўнг, раҳбар талаба (ёки ўқувчи)ларни жуфтлайди, ҳар бир жуфтда қарама - қарши қарашлар тарафдорлари бўлиши керак. Жуфтларни тартиб рақами ёки алифбо ҳарфлари билан белгилаймиз. Агар ўқув хонасида талаба (ёки ўқувчи)лар сони тоқ бўлса, ўқитувчи мунозарага етишмаган шерик ҳуқуқида қатнашиши мумкин. Ўқитувчи 1-гуруҳ талаба (ёки ўқувчи)ларига (келтирилган мисолда — ижобий ҳолатни жорий қилиш тарафдорлари) ҳар бири жуфт санаси (рамзи) билан белгиланган катак қоғоз варақларини тарқатади.

4. Талаба (ёки ўқувчи)лар ўқув хонасининг икки томонида ўтириб, жуфтма - жуфт ёзма мулоқотни бошлайдилар. 1-гуруҳ талаба (ёки ўқувчи)ларига ўзлари маъқуллаётган нуқтаи назар фойдасига битта очиқ далилни шакллантириш учун 5 дақиқа вақт берилади. Улар бу далилни қоғоз варағига пухта таҳрир қилинган параграф шаклида ёзадилар. Бу вақтда 2-гуруҳ талаба (ёки ўқувчи)лари ўзлари баҳс жараёнида баён этишлари мумкин бўлган нуқтаи назарларини исботлашлари мумкин.

5. Ёзилган варақлар қарши гуруҳдаги шерикларга (ижобий ҳолатнинг жорий қилинишига қарши чиқувчиларга) берилади. Уларга жуфт бўйича шерикларининг далилларига қарши жавоб топиш ва ёзиш учун ҳамда ўз қарши далилларини баён қилишлари учун 8 дақиқа вақт ажратилади.

6. Далиллар алмашишнинг бундай тартиби 2-3 марта такрорланади,

бунда ҳар бир талаба (ёки ўқувчи) шеригининг далил-исботига жавоб кайтариши ва ўзининг акс далилини келтириши шарт. Талаба (ёки ўқувчи)ларнинг билимларини аниқлаш учун 3-4 раунд етарлидир. Охири раундда талаба (ёки ўқувчи)ларга якуний параграфни ёзиш имкони берилади. Шундан сўнг, ёзма иш йиғиб олинади.

7. Баҳсларга якун чиқаришнинг яхши шакли - иккала томонга қаратилган саволдир: «Қарши томоннинг энг яхши далили - исботлари қайсилар бўлди?»

8. Ўқитувчи ишни яккама-якка ёки жуфти бўйича баҳолаши мумкин. Агар ўқитувчи ёзма ишни баҳолашни режалаштирган бўлса, у ҳақида талаба (ёки ўқувчи)ларни дарснинг бошидаёқ огоҳлантириши керак.

Ахборот технологиялари таълимнинг турли янги кўринишларини таклиф этмоқда, хусусан кейинги вақтларда модулли таълим тизимида мажмуавий ёндашув тамойили кучайиб бормоқда. Унда турли шакл, усуллар мослаштирилган ҳолда жойлаштирилиши аралаш таълимнинг инновация сифатида кириб келишига сабаб бўлди.

Ўқув машғулотлари лойиҳасини ишлаб чиқишда ўқув предметининг мавзуси (фаолият мазмуни) юзасидан ягона, умумий мақсад, умумий мақсад доирасида кичик бўлим (банд)лар бўйича ҳал етилувчи хусусий мақсадлар белгиланди. Сўнгра шу асосда ўқув жараёни мазмунини ишлаб чиқилиб, машғулот шакли, унда қўлланилиши мумкин бўлган методлар, восита ва усулларини танланди. Шунингдек, бу жараёнда ўқув машғулотини учун ажратилган вақт ҳажмидан тўғри ва унумли фойдаланиш дарс самарадорлигини оширишга хизмат қилди.

Битирув малакавий ишмазмунига кўра ўқув машғулотлари лойиҳасини ишлаб чиқиш жараёнида ўқув-дидактик материаллар яратилди. Бунда асосан мавзу юзасидан турли хил муаммоли вазиятлар, ижодий ва ўйинли топшириқлар, анкета сўровномалари, тестлар, топшириқлар ва назорат саволлари, қизиқарли савол ва масалалар, саволнома ва йўриқномалар, лойиҳалар, йўналтирувчи саволлар, тарқатма материаллар ва карточкалар, кроссвордлар, сканвордлар, чайнвордлар, амалий ишни ташкил етиш бўйича технологик хариталар ишлаб чиқилди.

III боб. “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитиш методикаси ва тавсифи

3.1 “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитишда педагогик технологиялардан фойдаланишнинг услубиёти

Мен битирув олди амалиётимни Самарқанд Банк коллежида ўтадим. Амалиёт давомида бир қанча малакали педагогларнинг дарсларини кузатдим ва махоратли ўқитувчилардан дарс ўтишнинг самарали усулларини ўргандим. Уларнинг ёрдами ва кўрсатмалари асосида ўзим мустақил равишда дарсларни ташкил этдим. Очiq дарсларим давомида турли ноанъанавий таълим усулларида фойдаландим.

Тажрибалар коллежнинг Бухгалтерия ҳисоби йўналиши III босқич 314 гуруҳда ўтказилди. Ушбу дарс Бухгалтерия ҳисоби фанидан “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусида бўлиб, дарс жараёни қизғин тарзда бўлиб ўтди. Бу гуруҳда 30та талаба бўлиб, шундан 28та талаба дарсга қатнашди, 2та талаба сабабли равишда дарсга қатнаша олмади.

Демак, тадқиқотда 28 нафар талабалар, 3 нафар коллеж ўқитувчилари, яъни “Бухгалтерия ҳисоби ва иқтисодий таҳлил” кафедраси мудир Сирожов Шукрулло, коллеж томонидан тайинланган амалиёт раҳбарим Бухгалтерия ҳисоби ва иқтисодий таҳлил кафедраси Иқтисодий таҳлил фан ўқитувчиси Избасарова Азиза ва Бухгалтерия ҳисоби фан ўқитувчиси Жураев Асқаралилар қатнашдилар.

Очiq семинар дарс ўтишга ҳозирлик кўрган чоғимда, биринчи ўринда семинар машғулоти режасига биноан дарсни қандай, қайси услубларни қўллаб ўтказишим кераклигига алоҳида эътибор бердим, қандай кўргазмалар куруллар, тарқатма материаллардан фойдаланишни аввалдан режалаштириб қўйдим, зарур материалларни тайёрлаб қўйдим. Чунки, семинар дарси талабаларнинг олган билимларини мустаҳкамлаб олишлари, уни пухта ўзлаштиришлари ва олган билимларини келгусида реал ҳаётда қўллашни ўрганишларида алоҳида ўрин тутди. Шунинг учун ҳам семинар дарсни қизиқарли, талабаларни фаол қатнашишларини таъминлайдиган услубларни қўллаб дарс ўтишим муҳим аҳамиятга эга.

Тажрибанинг биринчи босқичи, янги педагогик технологиялардан фойдаланиб “Бухгалтерия ҳисоби” фанидан «Молиявий натижалар ҳисоботи» мавзусида дарс ўтиш орқали амалга оширилди. Дарсни “Ассисмент”, “Икки қисмли кундалик” ва “Брифинг” ноанъанавий таълим усулларида фойдаланиб ташкил қилдим. (Қуйида жуфтлик дарсининг ўтиш услубиёти батафсил ёритиб берилади).

Амалий машғулот режаси:

1. Дарсинг ташкилий қисми - 5 дақиқа
2. Ўтган мавзуни мустаҳкамлаш – 30 дақиқа (“Ассисмент” технологияси)
3. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти – 35 дақиқа (“Икки қисмли кундалик” ва “Брифинг” методлари)
4. Дарсга яқун ясаш ва баҳолаш – 10дақиқа.

Ушбу мавзуни яхлит кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун мен дарсинг технологик харитасини тузиб олдим (8 -жадвал).

6-жадвал

Семинар машғулотида ўқитиш технологияси

Вақти – 80 дақиқа	Талабалар сони:25-30нафар
Ўқув машғулотининг шакли	Семинар-мунозара
Ўқув машғулотининг режаси	<ol style="list-style-type: none"> 1. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти. 2. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг меъёрий – ҳуқуқий асослари ва ҳисобот кўрсаткичларининг таснифи
<i>Ўқув машғулотининг мақсади:</i> Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот борасида талабалар билимини кенгайтириш.	
Педагогик вазифалар: - мавзу бўйича билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш; - билимларни таққослашни, умумлаштиришни, таҳлилни тизимлаштириш кўникмасини ҳосил қилиш; - ўз фикрини шакллантириш ва билдириш жараёнини ташкил қилиш; - коммуникация, гуруҳда ишлаш кўникмаларини ривожлантириш.	Ўқув фаолиятининг натижалари: Талаба: - Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботга таъриф берадилар; - Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тавсифлайдилар.
Ўқитиш усуллари ва техникаси	“Икки қисмли кундалик”, “Ассисмент”, “Брифинг”, “Икки қисмли кундалик” методлари
Ўқитиш воситалари	Ўқув кўлланмалар, проектор, маркерлар, скотч, А32 бичимдаги қоғоз varaқлари.

Ўқитиш шакллари	Индивидуал, фронтал, гуруҳлар/ жуфтликларда ишлаш.
Ўқитиш шароитлари	Техник таъминланган, гуруҳларда ишлаш учун мўлжалланган аудитория

7-жадвал

Семинар машғулотининг технологик харитаси

Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	талаба
1-босқич. Кириш (5дақ.) Ўтилган мавзуни такрорлаш(30дақ.)	<p>1.1 Ўқув машғулотининг мавзуси мақсади, режалаштирилган натижаси ва уни ўтказиш режасини айтади. Мавзуни мунозара тарзида ўтишини маълум қилади.</p> <p>1.2 Ўтилган мавзуни сўрайди (“Ассисмент” педагогик технологиясидан фойдаланади). Жавобларни аниқлаштиради, хатоларни тўғирлайди, хулосалайди.</p> <p>1.3 Машғулотни ўтказиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади.</p>	<p>1.1 Диккат билан тинглайдилар ва ёзиб оладилар.</p> <p>1.2 Саволларга жавоб беради.</p> <p>1.3 Баҳолаш меъзонлари билан танишади.</p>
2-босқич. Асосий жараён (35ақ.)	<p>2.1 Янги мавзуни доскага ёзади. (“Икки қисмли кундалик” методини қўллайди).</p> <p>2.2 Талабалар фикрини сўрайди.</p> <p>2.3 Фикрлар</p>	<p>2.1 Янги мавзу юзасидан мустақил тушунча ва билимларини баён қилади.</p> <p>2.2 Тарқатма материалда берилган топшириқни бажаради,</p>

	<p>таҳлил қилинади ва тушунтришлар берилади.</p> <p>2.4 Талабаларни янги мавзунини қай даражада тушунганликларини билиш мақсадида “брифинг” методидан фойдаланилади.</p> <p>2.5 Тарқатма материал жавобларини талабалар билан биргаликда таҳлил қилади ва якуний хулосалар беради.</p>	<p>ўқитувчи билан биргаликда таҳлил қилади ва таҳлил натижалари билан танишади.</p>
<p>3-босқич. Якуний(10дақ.)</p>	<p>3.1 Ишга яқин ясади, ўқувчиларни баҳолайди.</p> <p>3.2 Мустақил иш учун вазифа беради</p>	<p>3.Тинглайдилар, вазифани ёзиб оладилар.</p>

Технологик харитада кўрсатилгандек дарс 3 босқичда ўтди. дарснинг биринчи босқичи ташкилий қисмдан иборат эди. Дарс жараёнини бошлаб ташкилий қисмга 5 дақиқа ажратдим. Бу вақт оралиғида талабаларнинг ўз жойларини эгаллаганликларига, хонанинг ёруғлиги, тозаллиги, дарсга тайёрлигига эътибор қаратдим ва гуруҳ журнали бўйича талабалар давомадини текширдим. **Дарснинг ушбу босқичи яъни уйга вазифани текшириш ва мустахкамлаш учун 30 дақиқа ажратдим. Бунда мен “Ассисмент” педагогик технологиясидан фойдаландим.**

Ушбу технология биргаликдаги фаолият бўлиб, талабаларни матн устида фикрлаш, ўз жойларини шакллантириш ва уларни ҳамкорлар ёрдамида муайян шаклда ифодалашга йўналтиради. Мазкур усул ҳозирги вақтда янги педагогик технология асосида жорий этилади.

Технологиянинг мақсади – талабалар иқтисодий билимларини чуқурлаштириш, уларда иқтисодий идрок ва зеҳний шакллантириш. Мазкур технология беллашув тарзида ҳам уюштирилиши мумкин.

Педагогик технология билан таништиришдан олдин, талабаларни экранда намоёни қилинган баҳолаш мезонлари билан таништирдим ва семинарлар ишлаш тартиби ва регламентига изоҳ бердим (10- жадвал).

Шундан сўнг талабаларни ушбу педагогик технологиянинг моҳияти ва қўлланилиш тартиби билан таништирдим. Сўнгра уларни аъзолари сони 7 кишидан иборат бўлган 4 гуруҳга ажратдим. Ҳар бир гуруҳ аъзолари ўзларига гуруҳ сардори тайинлашлари айtilди. Абдурахмонова Муниса, Ўктамов Достон, Қаюмова Фарангиз ҳамда Кўчаров Азиз исмли талабалар гуруҳ сардорлари қилиб тайинланди. Шу тариқа педагогик технологияни қўллаш жараёни бошланди. Бунда мен ўтилган мавзу бўйича олдиндан тайёрлаб келган “Ассисмент” технологиясини қўллашда фойдаланиладиган жадвал акс эттирилган тарқатма материални гуруҳларга тарқатдим ва талабаларни тарқатма материалдаги эксперт варағи билан таништирдим. Ҳар бир гуруҳ вакиллари ўз саволларига тақдимот тайёрлаши кераклигини айтдим бунинг учун гуруҳларга 20 дақиқа вақт бердим.

Гуруҳ аъзолари фаол қатнашди, мазмунли тақдимотларини ҳар бир гуруҳ сардорлари тақдим этишди.

8-жадвал

“Ассисмент” технологияси эксперт варағи

<p>Тест</p> <p>Бухгалтерия баланси Молиявий ҳисоботнинг нечанчи сонли шакли ҳисобланади?</p> <p>А)1-сон шакл Б)2-сон шакл С)4-сон шакл</p>	<p>Қиёсий таҳлил</p> <p>Мамлакатимизда тузиладиган Бухгалтерия баланси ва халқаро амалиётда тузиладиган Бухгалтерия баланси ўртасидаги фарқни қиёсий таҳлил қилинг.</p>
<p>Симптом</p> <p>Бухгалтерия балансига тегишли симптомларни келтиринг</p>	<p>Амалий кўникма</p> <p>Бухгалтерия баланси бўйича амалий кўникмаларингизни мисол тариқасида келтиринг</p>

Ўқувчиларнинг гуруҳ бўлиб ишлаш фаоллиги, иштироки, берилган жавоблари ва ҳулқларини ҳисобга олган ҳолда баҳоладим. Натижалар қуйидагилардан иборат бўлди:

Ўқувчилар натижаларини баҳолаш жадвали

Гуруҳлар	Жавобнинг тўлаллиги, аниқлиги, тушунарлиги(1,0)	Қардош гуруҳлар ни диққат билан эшитгани , хулқ- атвори	Гуруҳ иштирок чиларин г фаоллиги	Баллар нинг умумий ҳажми	Баҳо
1-гуруҳ					
Абдуллаева Н	1,0	0,5	0,5	2	5
Абдурахмонов А	1,0	0,5	0,5	2	5
Абдурахмонова М	0,9	0,4	0,5	1,8	5
Абдусодиқов А	1,0	0,4	0,5	1,9	5
Амонов Ф	0,9	0,5	0,4	1,8	5
Аминова Н	0,2	0,4	0,5	1,1	3
Воҳидова С	0,8	0,4	0,5	1,7	4
2-гуруҳ					
Асадов Н	1,0	0,5	0,5	2	5
Ашурова К	1,0	0,5	0,5	2	5
Ахмадов А	0,8	0,5	0,4	1,7	4
Баратов А	0,7	0,4	0,4	1,5	4
Каримова С	0,8	0,5	0,5	1,9	5
Солиева С	0,9	0,5	0,5	1,9	5
Ўктамов Д	0,8	0,5	0,5	1,8	5
3-гуруҳ					
Меликова Ф	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Муйинжонова М	0,9	0,5	0,4	1,7	4
Махмудова М	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Қалқонов Э	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Қаюмова Ф	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Қиличова Д	0,7	0,4	0,5	1,6	4
Рустамова А	0,8	0,5	0,5	1,8	5
4-гуруҳ					
Рўзибоев М	0,9	0,5	0,5	1,9	5
Шарофлов С	0,8	0,5	0,5	1,8	5

Кўчаров А	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Тошпўлатов Р	0,2	0,4	0,5	1,1	3
Тўрақулова Ф	0,8	0,5	0,5	1,8	5
Усмонова М	0,9	0,4	0,4	1,7	4
Восиев Т	0,2	0,2	0,2	0,6	2

Ўқувчиларни баҳолаб бўлгач амалий дарсимнинг иккинчи қисмига ўтдим. Янги “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” мавзусини доскага ёзгач, ушбу мавзу бўйича ўқувчиларнинг мустақил фикрлари, ўз тушунчалари мавжудлигини текшириш учун “Икки қисмли кундалик” методини қўладим.

Методнинг мақсади– мазкур метод нафақат матннинг мазмунини ўрганишга, матн мазмунини ўзининг шахсий тажрибаси билан боғлашга ва ўзлаштирган ахборот, ғоя, ёки фикрларга нисбатан ўз муносабатини ёзма ифода этишга имкон берувчи оддий ва самарали усул бўлиб, талабалардаги шахсий позицияни шакллантиришга ёрдам беради.

Методни ўтказиш тартиби қуйидагича бўлди:

- иш дафтари вертикал чизиқ бўйича иккига бўлинди.
- чап томонга талабалар мавзу юзасидан унда таассурот уйғотган, ёққан ёки савол туғдирган цитата, ғоя, фикрларини ёзишди (масалан, жуда ақлли таъриф, далил ёки сабаб ва бошқалар).
- ўнг томонда келтирилган цитата ёки фикрга ўзининг шарҳларини ёздилар, яъни ўз муносабатини қуйидаги йўналишларда билдирдилар: Уни бу фикр ёки ғоянинг нимаси қизиқтирди ва ёзиб олишга ундади? Бу нима ҳақда ўйлашга мажбур этди? Бу фикр бўйича у қандай саволларни ўйлади?
- матнни ўқиётганида талабалар керакли қўшимча фикрларни аниқлаб, кундаликка ёзиб бордилар.
- иш якунлагандан сўнг талабалар жуфтликларда ишлашди, таҳлилларини алмашишди, ўртоқлари таҳлилида уларга ёққан фикрни муҳокама қилишди.

Ушбу методни қўллаш учун мен 15 дақиқа ажратдим.

Барча ўқувчиларни фикрларини эшитиб бўлгач, яна 10 дақиқа давомида ўз фикр-мулохазаларим ва тушунчаларим орқали янги мавзунини баён қилдим. Янги мавзунини баён қилишда қуйидаги чизма ва жадваллардан кўргазмаларни кураб сифатида фойдаландим:

9-расм. Молиявий ҳисоботнинг таркиби

10-расм. Товарлар сотишдан олинган даромаднинг тан олиниши.

Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари

Меъёрий ҳужжатлар номи	
	Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун. Т.: (янги таҳрир/ 2016 й 13 апрел).
	«Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» ги Низом. ЎзР Вазирлар маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон Қарори билан тасдиқланган. (ўзгартириш ва кўшимчалар билан).
	Ўзбекистон Республикаси 1-сон «Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот» номли БҲМС. ЎзР Адлия вазирлигида 1998 йил 14 августда 474-сон билан рўйхатга олинган.
	«Асосий хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар» номли 2-сон БҲМС
	«Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот» номли 3-сон БҲМС
	«Товар-моддий захиралар» номли 4-сон БҲМС
	«Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш» номли 19-сон БҲМС
	«Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» номли 21-сон БҲМС
	ЎзР молия вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги «Молиявий ҳисоботлар шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидалар» 140-сон буйруғи билан тасдиқланган.

Мавзуни қисқача тушунтириб бўлгач, ўқувчилар янги мавзуни қай даражада тушуниб олганликларини текшириш мақсадида “Брифинг” методи қўлладим.

“Брифинг” методи - (инг. briefing-қиска) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қиска пресс-конференция бўлиб, биз уни янги мавзуга мослаштирган ҳолда “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш нима учун керак?” деб номладик.

Ушбу методни ўтказиш босқичлари қуйидагича бўлди:

- I. Такдимот қисми (ўқувчилар янги билимларга таянган ҳолда савол бўйича қисқача фикрларини баён қилишди).
- II. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг якунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкинлиги боис, мен ҳам ўқувчиларнинг янги мавзунини ўзлаштириш даражаларини таҳлили сифатида ушбу методдан фойдаландим. Шунингдек амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қўллаш орқали қатнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил қилишга эришдик.

Гуруҳда деярли 70% талабалар тўғри ва мустақил фикрлар билдира олишди. Шунингдек, муҳомака жараёнида ўз фикрларини тўғри асослаб бера олишди. Шундан сўнг ўқувчилар билан биргаликда мавзу бўйича фикрларни умумлаштирган ҳолда якуний хулосалар чиқардик.

Ушбу методни қўллаш ҳам ўқувчиларни янада фаол бўлишга ундади ва яна бир неча ўқувчиларни баҳолаш имконини яратди.

Дарснинг якуний қисмига 10 дақиқа вақт ажратдим. Ушбу вақт оралиғида мен дарсда фаол қатнашган талабаларни баҳоладим, ўтилган амалий дарс бўйича фикрлари билан танишдим, уйга вазифалар бердим ва дарсни якунладим.

3.2 Мавзуни ўқитишда олиб борилган тадқиқод натижаларининг таҳлили ва самарадорлигини ошириш йўллари

Мазкур 2 соатлик дарсда 2та ноанъанавий таълим технологияларининг усулини тадбиқ қилдим.

Мен уйга вазифани сўрашда “Ассисмент” технологиясидан фойдаланишим орқали бир вақтнинг ўзида бир нечта ўқувчиларни баҳолаш имкониятига, барча ўқувчиларнинг диққатини дарс жараёнига қарата олишга ва бу орқали ўқувчиларнинг дарс давомидаги фаолликларини таъминланишига эриша олдим. Шу сабабли ҳам ўқувчилар ўтилган мавзуни яхши ўзлаштиришди, мустахкамлашди ва келтирилган маълумотларни яхши эслаб қолишди.

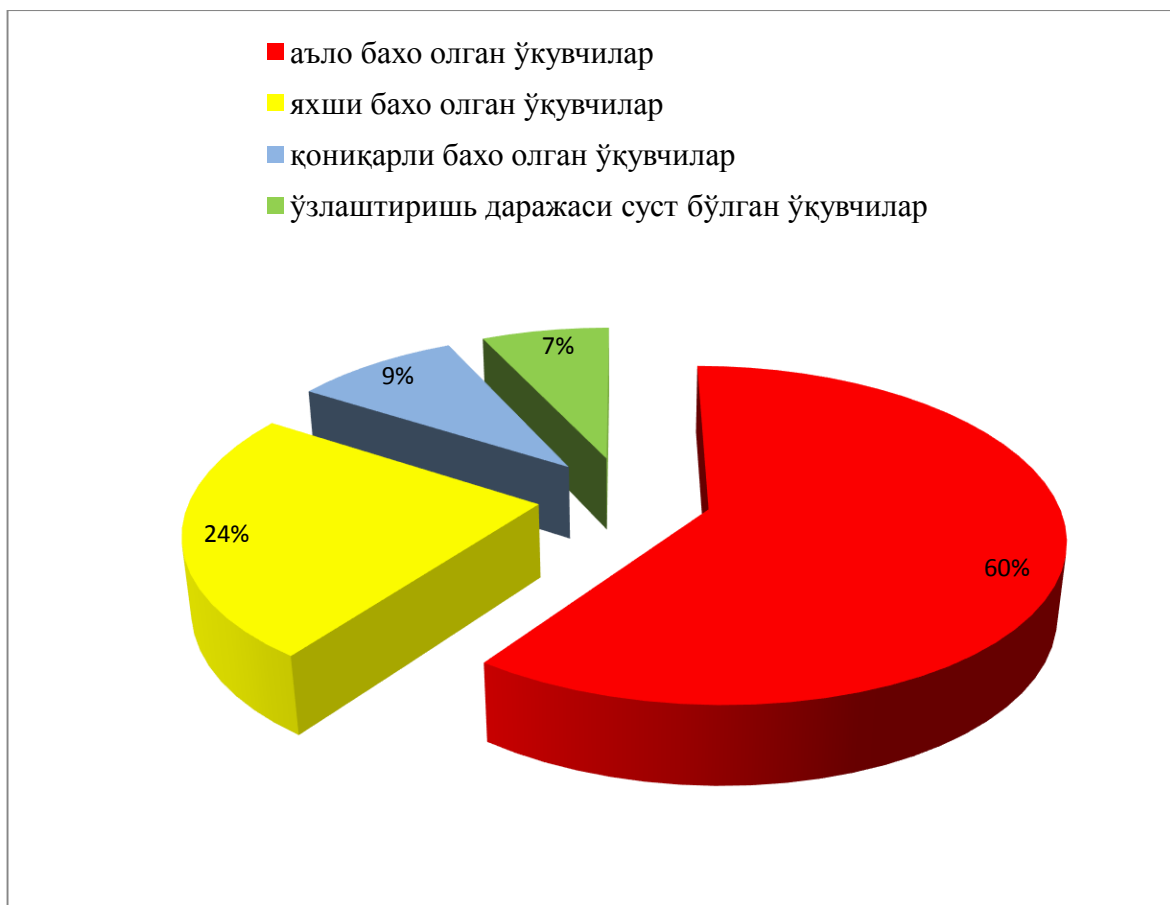
Янги мавзуни тушунтиришда, мен “Икки ёқлама кундалик” методи, ушбу мавзуни мустахкамлашда эса “Брифинг” методларидан фойдаландим ва бу яхши натижа берди. Чунки, талабалар бунда қаралаётган муаммо юзасидан ўз фикрларини эркин баён этишди, ўзаро бир-бирлари билан фикр алмашишди ва қаралаётган фикр юзасидан тўғри хулосалар чиқаришди. Ушбу методлар ўқувчилар учун янги мавзуни моҳиятини тўлақонли тушуниб етишларида жуда муҳим ўрин эгаллади.

Дарс давомида камчилилар ҳам бўлди, яъни, талабар фикрларининг қарама – қаршиликлари зиддиятли ҳолатларни келтирди. Бу вазиятда мен уларни тартибни сақлаган ҳолатда, бир –бирларини фикрларини ҳурмат қилишлари ва тинглашлари кераклигини тушунтирдим.

Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, дарс давомида мана шундай инновацион технологиялардан кўпроқ ва доимий тарзда фойдалансак, дарс сифати, талабаларни ўтилган мавзуни ҳамда янги мавзуни моҳиятини тўлақонли тушинишлари, ёдда сақлаб қолишлари осонлашади ҳамда ўқувчиларнинг дарс жараёнига нисбатан бефарқлик, зерикиш ҳолатлари чекланади, дарсга бўлган қизиқишлари ортади ва дарс сифати яхши бўлади. Биз ҳам кўзланган мақсадга эришамиз. Зеро, бу тайёрланаётган ёш кадрлар мамлакатимизни жаҳон миқёсига кўтарадиган билимли, зукко, ҳар бир вазиятни тўғри баҳолай оладиган ёшлар бўлиб етишишлари учун жуда муҳимдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, дарс таҳлили куйидагича бўлди: гуруҳ талабалари жами 100 % деб қаралса, шундан 60 % аъло, 24 % яхши, 9% қониқарли ва қолган 7 % қониқарсиз деб баҳоланди.

Ушбу маълумотларни куйидаги 2-диаграмма орқали ифодалаш мумкин:

2-диаграмма. Амалий дарс таҳлили

60% - дарсда аъло баҳо олган талабалар сони. Дарсда уларнинг мавзунини ўзлаштириш даражаси ҳам жуда юқори бўлган талабалар.

24% - дарсда яхши баҳо олган талабалар;

9% - дарсда қониқарли баҳо олган талабалар;

7% - ўзлаштириш даражаси суст бўлган талабалар.

Менинг назаримда, таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этишда қўйидаги методик тавсияларга эътибор берилиши керак:

1. Лицей ва коллежларда ноанъанавий таълим усулларида фойдаланиш даражаси юқори бўлиши керак, яъни ҳар бир ўқитувчи ноанъанавий таълим усуллари ва уларни татбиқ этишни мукамал билиши;
2. Лицей ва коллежларда ноанъанавий таълим усуллари бўйича махсус курсларни ташкил этиш ва уларга барча ўқитувчиларни жалб этиш;
3. Лицей ва коллежларда ноанъанавий таълим усулларида фойдаланиб дарсни ташкил қилиш учун мос шарт-шароитлар яратилган бўлиши;

4. Лицей ва коллежларда техник воситалардан фойдаланиш даражаси юқори бўлиши яъни барча ўқитувчилар компьютер саводхонлигига эга бўлиши;
5. Ноанъанавий таълимни ташкил қилганда шовқин юзага келмаслиги учун кичик гуруҳдаги ҳар бир талабага қоғозга ёзилган рақамларни тарқатиб рақам бўйича жавоб беришни талаб қилиш шарт.

Ҳозирги вақтда ўқитувчилар билан бирга талабалардан ҳам янги, ноанъанавий таълим усуллари яхши билиши, ўқитувчининг ушбу усулларни қўллаб дарс бериш, талабаларни эса, улардан фойдаланиб дарсни ўзлаштириш кўникмасини шакллантириш лозимлиги талаб қилинмоқда. Бу ўз навбатида, ноанъанавий таълим усулларида фойдаланишни нафақат ўқитувчилар, балки талабалар ҳам ўзлаштирган бўлишлигини тақозо қилмоқда.

Иқтисодий фанларни ўқитиш жараёнида педагогик технологияларнинг таълимга жорий этиш тажрибасини ўрганиш ва унга ижодий ёндашиш, ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш, бунда талабани суств объектдан фаол субъектга айлантириш, билиш фаолиятининг аниқ мақсадларга йўналганлигини ҳамда ўқув жараёнини ишлаб чиқариш жараёни каби такрорланувчанлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Шунингдек, педагогларда турли шаклдаги тест топшириқлари тузиш, уларни синаш малакалари шаклланади ва такомиллашади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб шуни хулоса қилиш мумкинки, таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этиш ва улурдан самарали фойдаланиш орқали талабалар ўзлари эгаллаётган билимларни ўзлари излаб топадилар, ўзлари мустақил фикрлайдилар ҳаттоки қарор ёки хулосани ҳам ўзлари чиқарадилар. Ўқитувчи эса фаолиятни бошқариб, кузатиб, йўналтириб боради.

Зеро, биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг фикрига кўра: “Касб-хунар коллежлари ва академик лицейлар учун янги педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини эгаллаган, касбий тайёргарликка эга, замонавий фикрловчи кадрларни танлаш ва улар билан таъминлаш тизимини тубдан яхшилаш, ўсиб бораётган замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда, уларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш керак”¹⁷.

---

¹⁷Малакали педагог кадрлар тайёрлаш ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларини шундай кадрлар билан таъминлаш тизимини янада такомиллаштиришга оид чора-тадбирлар тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 28 майдаги Қарори // Зарафшон газетаси. – 31.05.2012. – №66.

3.3 Ўқитиш технологияларини жорий этишда хавфсизликни таъминлаш муаммолари

Ташкилотларда, ўқув билим юртларида ва шунингдек касб-хунар коллежларида ҳам хавфсизликни таъминлаш ва иш шароитини яхшилаш маъмуриятнинг асосий вазифаси сифатида меҳнат қонунлари кодексида ёзиб қўйилган.

Маъмурият таркибига раҳбар ходимлар, яъни касб-хунар коллежларида, ташкилотчилик, маъмурий-хўжалик ишларини амалга оширувчи, ўқув жараёнларини ташкил қилувчи, коллежда меҳнат қилаётган ходимларни бошқарувчи, моддий маблағларни тақсимот билан ишлатиш ва уни назорат қилиш ишларини олиб боровчи шахслар киритилади.

Маъмурият ходимларига қўйиладиган асосий талаб, улар давлат сиёсатини яхши тушунишлари ва уни амалга оширишга ҳаракат қилишлари, давлат ва халқ манфаатларини тушуниб амалга оширишлари, меҳнат шароити тартибини сақлай билишлари, ишчиларни меҳнат интизомини сақлаш ва ишга рағбатлантириш, талим сифатини ошириши ва даражасини бир неча ўн йил олдиндан кўра билувчи шахс бўлишлари керак.

Маъмурият зиммасига юклатиладиган мажбуриятлар асосан ишчилар билан маъмурият ўртасида тузиладиган меҳнат битимидан келиб чиқади. Бу меҳнат битимини тузиш мажбуриятини Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси билан белгиланган. Бу қонуният сифатида қуйидагича тақлид қилинади. Ишчи маълум мутахассислик бўйича белгиланган ишни корхона ички тартиб-қоидаларига риоя қилган ҳолда бажариш, маъмурият эса меҳнат қилиш қонуниятларига асосан ва жамоат битимида кўзда тутилган маълум миқдордаги мажбуриятлар мундарижасини ўз зиммасига олади.

Меҳнат Кодексида кўзда тутилган мажбуриятлар қуйидагилар:

Ҳар бир ходим ва ўқитувчи учун ўз мутахассислиги ва малакасига қараб маълум бир ўқув хонаси, иш столи ва бошқалардан иборат иш жойи ташкил қилиш, соғлом ва хавфсиз иш шароитини ташкил қилиш, сифатли ўқув жиҳозлари билан таъминлаш ва меҳнат интизомини, ҳар тарафлама мустаҳкамлаш, иш шароитини кундан-кунга яхшилаб боришни таъминлашга қаратилган техник жиҳозлар ўрнатиш, шунингдек меҳнатни муҳофаза қилишнинг номенклатура чора-тадбирларини амалга ошириш.

Бундан ташқари, раҳбар ходимларга хизмат вазифалари ҳам юкланади. Бу вазифалар бошқариши лозим бўлган лавозими тақозо қиладиган тавсияномада белгиланган бўлади.

Коллежларда меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш 13 моддада келтирилган. Коллеждаги ҳар бир иш жойидаги меҳнат шароити

меҳнатини муҳофаза қилиш стандартлари, қоида ва меъёрлари талабларга мувофиқ бўлиши лозим.

Коллежда меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш, ишлаб чиқаришнинг хавфли ва зарарли омиллари устидан назорат ўрнатилишини ташкил етиш ва назоратнинг натижалари тўғрисида меҳнат жамоаларини ўз вақтида хабардор қилиш маъмурият зиммасига юкланади.

Коллежда меҳнатнинг соғлом ва хавфсиз шароитларини таъминлаш юзасидан маъмурият билан ходимларнинг ўзаро мажбуриятлари жамоа шартномаси ёки битимида кўзда тутилади.

Интизом жавобгарлиги. Ҳар бир ўқув юрти ўз ички тартиб-қоидаларини ишлаб чиқади. Бу тартиб-қоидаларнинг барчаси соғлом ва хавфсиз меҳнат шароитини таъминлаш, жараёнларни нормада бажаришга қаратилган.

Талабларни бажармаслик бахциз ҳодисаларга олиб келиши мумкин. Шунингдек, ишчи-хизматчиларнинг тартиб-қоидаларга амал қилмаслиги иш режимининг бузилишига, кассалик, бахциз ҳодиса, захарланиш ва бошқа ҳодисаларнинг содир бўлишига олиб келиши мумкин. Улар учун интизом жавобгарлиги таъсис этилган.

Бу жавобгарлик ишчилар учун – огоҳлантириш, хайфсан еълон қилиш, жиддий хайфсан еълон қилиш, уч ой муддат билан ойлиги кам бўлган ишга ўтказиш ёки шу муддатга паст разряд ишга ўтказиш, ишдан бўшатиш каби тартибда амалга оширилади.

Раҳбар шахслар учун жавобгарлик огоҳлантириш, хайфсан еълон қилиш, бир йилгача лавозимини пасайтириш, ишдан бўшатиш йўли билан олиб борилади.

Ходимлар бўлим раҳбарлари, коллеж раҳбари томонидан интизом жавобгарлигига тортилиши мумкин. Раҳбар ходимлар эса юқори раҳбарлик ходимлари томонидан интизом жавобгарлигига тортилиши мумкин.

Раҳбар ходимлар жамоа битимида кўрсатилган талабларни, юқори ташкилот буйруқларини бажармаганликлари ва асосан хавфсизлик техникаси, саноат гигиена санитария талаб-қоидаларига амал қилинмаганлиги учун жавобгарликка тортиладилар.

Маъмурий жавобгарлик қуйидаги уч турда белгиланиши мумкин:

1. Ахлоқий характердаги жавобгарлик (огоҳлантириш, жамоат тартибидаги чоралар);
2. Маблағ ва пул ундириш, бунда жарима ва мусодара қилиш усули қўлланилади;

3. Тартиб бузувчининг шахсига тааллуқли бўлган жавобгарлик (ахлоқ тузатиш ишлари, маъмурий – қамоқ жазоси, вазифасидан четлатиш).

Меҳнат хавфсизлиги қоида ва нормаларини бузган ишчи ва хизматчиларга маъмурий жавобгарлик тартибида огоҳлантириш, жамоат тартибидаги чоралар ва маълум миқдорда жарима тўлаш белгиланади. Жарима ва огоҳлантириш бўйсунтириш тартибида раҳбар ходимлар томонидан эмас, балки меҳнатни муҳофаза қилишнинг давлат назорат органлари ёки шаҳар ва туман депутатлари кенгаши ижроия қўмиталари томонидан ташкил қилинган комиссияларнинг қарори билан белгиланади.

Жиноий жавобгарлик. Меҳнатни муҳофаза – қилиш қоидаларининг қўпол бузилиши натижасида оғир жароҳатланиш ёки бир неча кишининг оғир жароҳатланиши содир бўлса ёки бахқиз ҳодиса ўлим билан тугаса, қоидани бузишда айбланган раҳбар ходим жиноий жавобгарликка тортилади. Жиноий жавобгарлик раҳбар ходимни вазифасидан четлатиш ёки маълум муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан белгиланади.

Чегараланган моддий жавобгарликда коллежга етказилган зарар маъмурият буйруғига асосан ишчи ва хизматчининг ойлигидан ундириб олинади. Бунда айбдор шахснинг розилиги билан ойлигидан (учдан биридан ошмаслиги шарт билан) ушлаб қолинади.

Ҳозирги замон фан ва техникасининг ўсиши янгидан-янги технология ва машина – механизмларнинг жорий етилиши, ишлаб чиқаришда ишлаётган ҳар бир ходимнинг юқори малакали, техника қонунларини тушунадиган ва унга амал қиладиган бўлишларини талаб қиладди.

Инструктажларни асосан тўрт гуруҳга бўлиб қараш мумкин: 1) кириш инструктажи; 2) иш жойидаги инструктаж; 3) вақти-вақти билан ўтказиладиган инструктаж ва 4) режадан ташқари инструктаж (ГОСТ 12.004-74 (МХСС)).

Кириш инструктажи. Ишга янги кираётганлар учун ўтказилади. Бу инструктажнинг асосий мақсади – ишга кираётганларнинг меҳнатини муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси тўғрисида маълумот бериш ҳисобланади. Кириш инструктажи яхши жиҳозланган ва кўргазмали қуроллар ўрнатилган меҳнатни муҳофаза қилиш кабинетида, хавфсизлик техникаси инженери томонидан ўтказилади.

Кириш инструктажи вақтида ишга кираётган ишчи қуйидаги ҳолатлар билан таништирилиши шарт: Ўзбекистон Республикасида меҳнатни муҳофаза қилиш қонуниятлари асослари, ўқув юртининг ички тартиб қоидалари, хавфсизлик техникасининг умумий талаблари, иш жойини

ташқил қилиш, ишчига топширилган машина ва механизмларни саромжон ва озода сақлаш қоидалари, бахқиз ҳодисаларни олдини олиш қоидаларини тушунтириш бунда асосий диққат еътиборни ҳар хил еритувчилар, кислоталар, енгил алангаланувчи суюқликлар, сиқилган ҳаво, электр токи хавфи мавжуд бўлган вазиятларга қаратиш керак.

Меҳнатни муҳофаза қилиш, хавфсизлик техникаси ва ўқув жараёнида қоида, норма ва инструкцияларининг бузилиши натижасида вужудга келган бахқиз ҳодисалар ҳақида маълумотлар берилиши керак. Бахқиз ҳодиса рўй берганда ўзини қандай тутиш ҳақида тушунча берилади, алкоғолли ичимликлар бахқиз ҳодисага олиб келиши ҳақида айтиб ўтилиши шарт. Кийим бош, махсус оёқ кийими ва шахсий муҳофаза воситаларидан фойдаланиш қоидалари, санитар-гигиена шароитларига еътибор бериш, санитар маиший хоналардан фойдаланиш тартиби, бахқиз ҳодиса рўй берганда, бахқиз ҳодисага учраган кишига врач келгунга қадар ёрдам кўрсатиш усуллари ҳақида маълумот берилади.

Иш жойидаги инструктаж. Иш жойидаги инструктажда қуйидагилар тушунтирилиши керак: ишчининг доимий ишлаш жойи, ўқитувчининг доимий ишлаши зарур бўлган ахборот технологияларнинг хусусияти уларнинг вазифаси ва улардан фойдаланиш қоидалари. Ишга тайёрланиш қоидалари, электрон воситаларнинг созланганлигини текшириш, юргизиш ўчириш асбобларининг ишлаши, ерга уланганлиги, ёрдамчи ва асосий курулларнинг мавжудлиги. Шахсий муҳофаза аслаҳаларининг вазифалари ва улардан фойдаланиш қоидаларига қўйиладиган талаблар.

Инструктаж ўтказаетганда аввало одатдаги иш шароитида ишчи ўзини қандай тутиши кераклиги ҳақида маълумот берилади. Масалан авария, ёнғин ва бошқа ҳолларда ўқитувчи ўзини қандай тутиши, тез ҳаракат қилиши муҳим аҳамиятга ега. Шунинг учун мана шундай ҳолатларда қандай ҳаракат қилиш кераклиги ҳақида ҳам маълумот берилиши керак.

Иш жойидаги инструктажни техник ҳавфсизлик буйича ҳодим ўтказди.

Режадан ташқари инструктаж. Бу инструктаж технологик жараённинг ўзгариши, янги электрон намойиш етиш воситалари мултимедиялардан фойдаланиш натижасида иш шароитининг ўзгариши сабабли фойдаланувчиларнинг хавфсизлигини сақлаш учун билимлари етишмаслиги сезилганда ўтказилиши мумкин.

Самарқанд Банк коллежи ҳудуди ва биноларида ҳамда ўқув хоналари, ўқув заллари, ошхона ва каридорларда барча ёнғин хавфсизлигига доир чоратadbирларига амал қилиш, белгиланган қоидаларига риоя қилиниши талаб

даражасида ва барча ишчи-ходимлар умумий тартибга амал қилишлари билан ўзига хос аҳамият касб этади.

Самарқанд молия коллежининг ўқув хоналари ва ўқитувчиларнинг дам олиш хоналарида ҳамда саноат корхоналарини ёруғлик манбаларига нисбатан ёритиш икки усулда:

1. Табиий қуёш ёруғлиги ёрдамида ёритиш (бунда қуёш тарқатаётган нурдан тўғридан – тўғри фойдаланилади ёки қуёш нурунинг таъсирида ёруғлик тарқатаётган осмоннинг диффузия ёруғлигидан фойдаланилади).
2. Қуёш ёрдамида ёритишнинг иложи бўлмаган муассаса ва саноат корхоналари хоналарини қуёш ботгандан кейин умуман электр нурлари ёрдамида сунъий ёритиш йўли билан амалга оширилади.

Иш бажариш вазифасига кўра сунъий ёритилишлар ўзига хос турларга бўлинади:

- 1) ишчи ёритилиш, авария ёритилиши;
- 2) махсус ёритилишларга бўлинади.

Ишчи ёритилиш таълим муассасалари ва саноат корхоналарининг ҳамма хоналари, ҳудудлари, ўтиш жойлари, транспорт воситаларининг ҳаракатланиш зоналарида бўлиши зарур.

Авария ёритилиши коллеж ва бошқа турдаги корхоналаридаги ишчи ёритилишнинг тўсатдан ўчиб қолиши мумкинлигини назарда тутиб, бундай ҳол юз берганда ишлаб чиқариш зоналаридаги минимал ёритилишни таъминлаш мақсадида ҳисобга олинади. Авария ёритилиши асосан ишчи ёритилишнинг тўсатдан узилиб қолиши, портлаш, ёнғин, ишчиларни захарланиши ва бахтсиз ҳодисаларга олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар вужудга келганда, шунингдек, бу ҳодиса технологик жараённинг узоқ вақт тўхтаб қолишга олиб келадиган, жумладан электр станциялари, диспетчер пунктлари, аҳолини сув билан таъминлаш насос станцияларининг тўхтаб қолишига сабаб бўладиган зоналарда кўзда тутилади.

Авария ёритилиши умумий ёритилишнинг 5% дан кам бўлмаган ёруғлик билан таъминлаши ва бу ёруғлик, ёруғликнинг умумий системаларига нисбатан умумий овқатланиш хоналарида 2 лк дан кам бўлмаган ёруғликни таъминлаши керак (бунда ёритиш нормаларга асосан олинади).

Авария ёритилишлари шунингдек, 50 кишидан ортиқ ишчи ишлайдиган коллеж ва корхоналарининг ишчи ходимларини эвакуация йўллари, ўтиш жойлари, зинапоялар ва бошқа чиқиш жойларига ўрнатилади. Бунда ёритилиш коллеж ва бошқа турдаги корхоналари полларини,

зиналарини ва ўтиш жойларини камида 0,5 лк ва очиқ худудларини камида 0,2 лк дан кам бўлмаган ёруғлик билан ёритилиши керак. 100 кишидан ортик ишчи ишлайдиган муассаса ва корхоналарининг чиқиш жойлари ёруғлик сигналлари (кўрсаткич сигналлар) билан таъминланиши керак.

Таълим муассасалари ва корхоналарни ёритиш системаларига асосий талаблар қўйилади.

Иш жойларини ёритиш санитария-гигиеник нормалар асосида иш категорияларига мослашган бўлиши керак. Иш жойларини максимал ёритиш албатта, иш шароитини яхшилашга олиб келади. Бунда иш олиб борилаётган объектнинг кўриниши яхшиланади, бунинг натижасида иш унуми ортади. Баъзи бир аниқ ишларни бажарганда ёритилишни 50 лк дан 1000 лк гача ошириш билан иш унумини 25%га ошганлиги маълум. Кўз билан кўриб ишлаш унчалик шарт бўлмаган кўполроқ ишларни бажарганда ҳам ёритилишни 50 лк дан 300 лк га ошириш иш унумини 5-7% га оширган. Аммо ёритилиш маълум миқдорга етгандан кейин ундан кейинги ёритилишнинг оширилиши яхши натижа бермайди. Шунинг учун ҳам иқтисодий самара берадиган ёритилишнинг оқилона вариантыни танлаш зарур.

1. Иш олиб борилаётган юзага ва кўзга кўринадиган атроф муҳитга ёруғлик бир текис тушадиган бўлиши керак, чунки, агар иш олиб борилаётган юзада ва атроф муҳитда ялтироқ участкалар мавжуд бўлса, унда кўзнинг уларга тушиши ва қайтиб иш зонасига қараганда кўзнинг жимирлашиши ва маълум вақт кўникиши керак бўлади. Бу эса кўзнинг тез чарчашига олиб келади.
2. Ишчи юзаларда кескин соялар бўлмаслиги керак, чунки иш юзасида кескин сояларнинг бўлиши, айниқса, у соялар ҳаракатланувчи бўлса, бажарилаётган объектни кўришни ёмонлаштиради, объект кўзга нотўғри бўлиб кўринади ва бу ишнинг сифатини ҳамда унумдорлигини пасайишига олиб келади. Шунинг учун ҳам саноат корхоналари тўғри тушаётган офтоб нурларини соябонлар ва бошқа офтобга қарши воситалар билан тўсиши керак, чунки қуёш нурлари кескин соялар пайдо бўлишига олиб келади.
3. Ишчи зоналарда тўғри ёки нур қайтиши таъсирида ҳосил бўлаётган ялтираш бўлмаслиги керак, чунки иш зоналаридаги ялтираш кўзнинг кўриш қобилиятини пасайтириб, кўзни камаштириши мумкин. Ялтироқ юзалар ёритиш асбобларининг юзаларида, нур қайтариш таъсирида ҳосил бўладиган ялтирашлар нур қайтариш коэффициенти катта бўлган юзаларда вужудга

келади. Ялтирашни камайтириш ёритиш асбобларининг нур тарқатиш бурчакларини танлаш ва нур қайтариш таъсирида ҳосил бўладиган ялтирашларини, нур тўсиш йўналишларини ўзгартириш ҳособига эришиш мумкин.

4. Ёритилиш миқдори вақт бўйича ўзгармас бўлиши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, таълим муассасалари ва ресторанларни беноларини электир тармоғини ёритилишнинг кўпайиб-камайиши, агар у ўқтин-ўқтин рўй берадиган бўлса, кўзга зарар келтиради, чунки кўз ёруғлик ўзгаришларига кўникишига тўғри келади. Бу эса кўзнинг тез чарчашига олиб келади ва мижозларни руҳиятида жиддий ўзгаршлар пайдо бўлади натижада улар асабийлашишлари мумкин.

Ёритилишнинг ўзгармаслигига муҳим ўзгармас кучланишли манбалардан фойдаланиш йўли билан эришилиши мумкин.

1. Ёруғлик нурларини оптимал йўналиш билан йўналтириш керак;
2. Ёруғликнинг лозим бўлган спектр таркибини танлаш зарур. Бу талаб материалларнинг рангини аниқ белгилаш зарур бўлган ҳолларда муҳим роль ўйнайди.
3. Ёруғлик қурилмалари қўшимча хавф ва зарарликлар манбаи бўлмаслиги керак. Шунинг учун ёритиш манбалари ажратадиган иссиқликни, товуш чиқаришини максимал камайтириш керак.
4. Ёритиш қурилмаси ишлатиш учун қулай, ўрнатиш осон ва иқтисодий самарадор бўлиши керак.

Самарқанд Банк коллежи ва самарқанд шаҳар умумий овқатланиш корхоналари бўлган ресторанларда фавқулотда ҳолатларда содир бўладиган ёниш жараёни тўхташи учун оксидланиш-тикланиш экзотермик занжир реакцияси тузилиши керак. Бу реакцияда тўхташнинг физик ҳамда кимёвий усуллари қўлланилади.

Физик усуллари: алангани ёнувчи модда юзасидан узиб ташлаш, ёнувчи модда юзаси ҳароратини алангаланиш ҳароратидан пасайтириш, оксидловчи модда (кислород) концентрациясини камайтириш (кўпинча ёнмайдиган газлар концентрациясини ошириш ҳисобига) ва ёнувчи модда билан оксидловчини бир-биридан ихоталаш.

Кимёвий усуллар: ёниш реакциясини тормозлаш ҳисобига амалга оширилади.

Фавқулотда ҳолатларда касб-ҳунар коллеж ва бошқа турдаги корхоналарнинг ёнғин вақтида қўлланиладиган ўт ўчириш воситалари асосан уч турга бўлинади:

- 1) Ёнишни тугатиш усули бўйича – совитувчи, аралаштирувчи ихоталовчи, ингибиритлаштирувчи.

- 2) Электр ўтказувчанлиги бўйича – электр токини ўтказувчи (сув, буғ, кўпик), электр токини ўтказмайдиган (газлар, кукунли бирикмалар).
- 3) Захарлилиги бўйича – захарли (фреон, бромэтил), кам захарли (карбонат ангидрид, азот), захарсиз (сув, кўпик, кукунли бирикмалар).

Сув ўтти ўчиришда энг кенг тарқалган моддадир. Ўзининг куйидаги хусусиятлари туфайли ўтти ўчиришда энг афзал ҳисобланади. Иссиқлик сифими катта, ёнаётган юзага тушганда унинг иссиқлигини ютиб олди. Юқори ҳароратли юзаларга тушган сув тезда буғланади. Буғланиш натижасида унинг ҳажми 1700 марта ортади ва вақтинча ёнаётган юзани камраб олиб, ҳаводаги кислород миқдорини камайтиради. Сувнинг юзаларини ҳўллаш хусусияти ёнғиннинг тарқалмаслигида катта рол ўйнайди. Унинг сирт таранглиги кичик (0,073 н/м) бўлганлиги учун ёнаётган моддаларнинг тирқиш ва тешикларига тезда кириб, уларни совитади.

Пахта толаси ёнганда сув билан ўчириш самара бермайди. Ёнаётган пахта толаларини сув тўла ҳовузга ташлаб, бир ҳафтадан сўнг олингач ҳам тутай бошлаган ҳоллари кузатилган. Бунинг сабаби, сувнинг сирт таранглиги кичик бўлишига қарамай жуда кичик тирқишларга, масалан, пахта толаси, пахта чанги юзаларидаги тирқишларга кира олмайди. Уларнинг атрофи сув билан қопланган бўлишига қарамай, толанинг ички қисми чўғланишда давом этаверади. Шунинг учун пахта ёнганда уни ўчириш учун сирт таранглигини камайтириш мақсадида ҳўлловчи моддалар кўшилади. Бу тадбир сув сарфини 2-2,5 марта ва ўт ўчириш вақтини 20-30 %га камайтиради. Кенг тарқалган ОП-1 ҳўлловчи моддасидан сув оғирлигига кўра 3,5-4 миқдор ёки «некал» НВ ҳўлловчиси 0,7-0,8 миқдор кўшилади.

Ўт ўчиришда сувнинг салбий хусусиятларидан бири электр токини ўтказувчанлигидир. Бу кучланиш остида бўлган ускуналарни ўчириш имкониятини бермайди. Бундан ташқари, сув айрим моддалар (калий, натрий) билан кимёвий реакцияга киришиб парчланади. Парчаланиш натижасида ажралиб чиқадиган водород портлаши мумкин, кислород эса ёнишни кучайтиради. Шунингдек, сув билан калций карбидини ҳам ўчириб бўлмайди, чунки унга сув текканда ёнувчи газ – ацетилен ажралиб чиқади.

Бу ўт ўчириш асбобида хавфсизликни таъминлаш учун тешикчани сим билан олдиндан тозалаб кейин ишга тушириш керак. Акс ҳолда кўпик қотиб қолиб тешикчани беркитиб куйган бўлса, баллон портлаб кетиши ҳам мумкин. Бундан ташқари, ҳар йили пўлат баллонни 2 МПа гидравлик босимда синаб кўрилади, сўнгра кислота ва ишқор билан қайтадан тўлдирилади.

Ҳаво-кўпикли ўт ўчириш асбоблари ишқорли элементлар ва электр ускуналаридан ташқари турли моддаларни ўчиришда ишлатилади. 16.5-

расмда ОВП-10 ҳаво-кўпикли ўт ўчириш асбобининг схэмаси келтирилган. Бу асбоб ёнғин юзаларини 60 қаррали кўпик билан таъминлаши мумкин. Ўт ўчириш асбобининг қобиғида кўпик ҳосил қилувчи қоришма, стакан ичида эса босим остида карбонат кислотаси жойлаштирилган.

Бу асбобни ишга тушириш учун дастак қаттиқ босилади, шу билан бирга карбонат кислота солинган баллончанинг мембранаси тешилади. Ундан чиқаётган карбонат кислота асбоб қобиғи ичида босим ҳосил қилади. Натижада, кўпик ҳосил қилувчи модда сифон орқали карнайсимон оғизга чиқиб, ҳаво билан аралашиб кўпик ҳосил қилади.

Хладонли ва аэрозолли ўт ўчириш асбобларига карбонат кислотали – бромэтилли ўт ўчириш асбоблари киради. Уларнинг заряди сифатида галлоидланган углеводородли бирикмалар ишлатилади (бромли этилен, бромли этил, тетрафтордибромэтан ва бошқалар). Бу асбоблар транспорт воситалари ва кучланиши 380 В. гача бўлган электр ускуналаридан чиққан ёнғинларни ўчиришда ишлатилади.

Куқунли ўт ўчириш асбобларида ўчирувчи модда сифатида куқунли таркиблар ишлатилади. Ҳозирги пайта ОП-1, ОП-2, ОП-2Б, ОП-8Б1 ва бошқа куқунли ўт ўчириш асбоблари ишлаб чиқарилмоқда.

Хулоса

Бугуни кунда таълимнинг самарадорлигини ошириш ўз ўрнида ёшларнинг таълим марказида бўлишини ва уларнинг мустақил билим олишларини таъминлашга хизмат қилади. Бу йўлда таълим муассасаларига яхши тайёргарлик кўрган ва ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллаган кадрлар талаб этилиши билан бир қаторда уларнинг замонавий педагогик технологияларни ва интерфаол усулларни биладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда фойдалана оладиган мутахасислар зарур. Бунинг учун барча фан ўқитувчиларини янги педагогик технологиялар ва интерфаол усуллар билан қуроллантириш ва олган билимларини ўқув-тарбиявий машғулотларда қўллаш малакаларини узлуксиз ошириб бориш кенг йўлга қўйилмоқда.

Мен “Молиявий натижалар ҳисоботи мавзусини ўқитишда педагогик технологияларнинг аҳамияти ва улардан самарали фойдаланиш йўллари” мавзусида битирувмалакавий ишим юзасидан тадқиқотлар олиб бориб, шу хулосага келдимки, таълимда ўқув машғулотларнинг доимий равишда бир хилда такрорланиши талабаларда лоқайдлик, билим олишга нисбатан масъулиятсизлик кайфиятини ҳосил қилади. Шу боис, айтилиши вақтда бундай ҳолатни олдини олишнинг энг самарали йўли сифатида таълим муассасалари фаолиятига ноанъанавий таълим усулларини ва илғор педагогик технологияларни изчил, мақсадга мувофиқ равишда татбиқ этиш эътироф этилмоқда.

Шунинг учун мен ўзимнинг битирув малакавий ишимда, турли замонавий педагогик технологиялар асосида педагогик фаолиятни ташкил этиш индивидуал ва ижодий хусусиятга эга деб фикр юритдим. Таълим ва тарбия жараёнини йўлга қўйишда педагогик технологиялардан фойдаланиш ҳар бир педагогнинг шахсий имкониятлари, касбий маҳорати ҳамда ижодкорлик лаёқати даражасига боғлиқ деб ўйлайман.

Битирув малакавий ишимнинг мақсадидан келиб чиқиб “Молиявий натижалар ҳисоботи” мавзусини ўқитишда педагогик технологияларнинг ўрни ва ҳолати ўрганиб чиқилди, ундаги ютуқ ва камчиликлари аниқланди, турли замонавий педагогик технологияларнинг илмий-назарий ва ташкилий-услубий жиҳатлари ўрганилиб уни қўллашнинг амалий таклифлари ишлаб чиқилди.

Тадқиқот ишимда педагогик технологиялар назариясининг моҳияти, унинг шаклланиши ҳамда афзалликлари, таълим жараёнининг истиқболини таъминлашдаги муҳим ўрни ва роли, шунингдек, ноанъанавий таълим усулларни таълим (иқтисодий ўқув фанларни жумладан “Бухгалтерия

ҳисоби” фанини ўқитиш) жараёнига татбиқ этиш шартлари хусусида тушунча беришга ҳаракат қилдим.

Ўрганишлар асосида, таълим тизимида педагогик технологияларни қўллаш бир қадар мураккаб жараён бўлиб, мазкур жараёнда мутахассислик йўналишлари ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш тақозо этилишига гувоҳ бўлдим. Тадқиқот ишини олиб бориш жараёнида турли педагогик технологияларни ўқув-тарбия жараёнига татбиқ этиш муаммолари қуйидагилардан иборат эканлиги аниқланди:

- педагогик технологиялар назарияси ва унинг асослари борасида маълумотлар бера олувчи манбаларнинг етарли эмаслиги;
- мавжуд манбаларда хусусий фанлар, шунингдек, муайян таълим муассасаларининг фаолият йўналишларига ҳамда хусусиятларига мувофиқ уларнинг фаолиятига педагогик технологияларни татбиқ этиш механизмининг ишлаб чиқилмаганлиги;
- педагогик технологияларни таълим тизимида ўқув-тарбия жараёнига татбиқ этиш йўлида амалга оширилган тадқиқотлар натижаларининг яхлит ҳолда таҳлил этилмаганлиги ҳамда бу борада қўлга киритилган тажрибаларнинг оммалаштирилиши борасида сусткашликнинг мавжудлиги;
- таълим муассасалари, шу жумладан, академик лицей ва касб-хунар коллеж муассасаларида фаолият юритаётган педагогларнинг ноанъанавий таълим асосларини пухта ўзлаштирмаганликлари ҳамда ўз фаолиятларида улардан самарали фойдаланиш малакаси (тажрибаси)га эга эмасликлари;
- педагог ходимларни тайёрлаш жараёнини технологиялаштириш борасида кенг қўламли амалий ҳаракатнинг ташкил этилмаганлиги.

Қайд этиб ўтилган муаммоларнинг бартараф этилиши етук мутахассисларни тайёрлаш, шунингдек, бўлғуси педагогларда умуммехнат ва касбий кўникма ҳамда малакаларни такомиллаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратишни таклиф этиш мумкин:

- 1) Тадқиқот анъанавий ва ноанъанавий таълим усулларида фойдаланган ҳолда ташкил этилди ва таълим жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланишнинг самараси юқориликка яна бир бор амин бўлди, шу боис Республикамиздаги барча касб-хунар коллеж ва академик лицейларда иқтисодий фанларни ўқитишда ҳар бир дарс жараёнида ноанъанавий таълим усуллари қўллаган ҳолда машғулотларни ташкил этишни тавсия қилиш мумкин;
- 2) Бўлажак бухгалтер-педагог ноанъанавий таълим асосларини ҳамда ўқитишнинг интерфаол, репродуктив ва муаммоли изланиш

ноанъанавий таълим усуллари пухта ўзлаштириши ҳамда ўз фаолиятларида улардан самарали фойдаланиш малакаси (тажрибаси)га эга бўлиши;

- 3) Педагогик технологияларнинг назарияси ва унинг асослари борасида маълумотлар бера олувчи манбаларни чоп этиш, яъни иқтисодий фанларни ўқитишда “Ассисмент”, “Икки ёқлама кундалик” ва “Брифинг”, “Давра суҳбати”, “Блиц суров”, “Таълимий ўйин”, “Пинборд”, “Вазиятлар усули”, “Ўқув лойиҳалар” ва “Кейс-стади” ноанъанавий таълим усуллари борасида маълумотлар бера олувчи манбалар(ўқув кўлланма, электрон дарсликлар)ни чоп этиш;
- 4) Академик лицей ва касб-хунар коллежларда педагогик технологияларни кўллаш соҳасида педагоглар учун “Ўқув марказ”ларини, ахборот воситалари ва техник воситалардан фойдаланишни таъминлаш мақсадида компьютер курсларини ташкил этиш ҳамда педагог кадрлар ўзаро дарсларга мунтазам қатнашиш ва тажриба ортириши;
- 5) Таълим жараёнида таълим шаклига мос ҳолда хоналарнинг жиҳозланиши, ноанъанавий таълим усуллари кўллаганда вақт чегарасини стандартлаштиришга ҳамда техник жиҳозлар ва электр тоқларидан фойдаланилганда хавфсизликни таъминлаш.

Хулоса қилиб айтсак, янги таълим тизими, мазмуни, ўқув режа, дарсликлар асосида ўқув жараёнини лойиҳалаштиришга ҳам янгича ёндошиш ва ташкил этиш зарурати туғилмоқда.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида алоҳида таъкидлаганларидек, “Биз таълим тизимидаги инновация ва креатив ёндашувлар асосида таълим-тарбия сифати ва даражасини янги босқичга кўтаришимиз ва бунинг асосида ушбу соҳанинг моддий-техник базасини мустаҳкамлашимиз лозим.”¹⁸ Шу сабабли ҳам биринчи навбатда таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи - ижодий фаолият тажрибаси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўндаланг қилиб қўйилди.

Юқорида билдирилган фикр мулоҳазалардан шундай хулосаларга келиш мумкин:

---

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2017 -йил 22-декабрь.

- 1) Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустахкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига кўйилмоқда.
- 2) Таълим жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ этиш кадрлар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатдан ўзгаришини таъминлайди.
- 3) Янги педагогик технология назарияси ғояларидан фойдаланиш асосида ташкил этилган таълим жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш ҳолатининг сифат кўрсаткичига эга бўлишига олиб келади.
- 4) Баркамол шахс ва малакали мутахассисларнинг ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнидаги фаолиятлари ҳамда уларнинг самараси ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Мазкур битирув малакавий ишда ҳозирги замон ўрта махсус касб-хунар таълимида “Бухгалтерия ҳисоби” фанини ўқитишда, хусусан ўқувчиларга “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот” мавзусини ўқитишда ўқув жараёнини ташкил қилишнинг амалий кўникма ва малакаларини шакллантирувчи восита ва усуллар методикаси баён қилинди. Унинг амалий аҳамияти шундан иборатки, ишлаб чиқилган қоидалар ва методик тавсиялар “Бухгалтерия ҳисоби” фанини ўқитишда коллеж ўқувчиларининг билиш фаоллигини ошириш ва уларнинг амалий кўникмаларини оширишга асосланган ўқув режа, дастур ва шулар асосида дарслик ишлаб чиқишга асос бўлади. Тавсия этилган тадбирларнинг шакли ва мазмуни ҳамда уларни амалга ошириш методларининг мақсадга мувофиқ эканлиги ўтказилган тажриба-синов ишларида ўз тасдиғини топди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 1992 йил 8 декабр.
2. Ўзбекистон Республикаси «Таълим тўғрисида» ги қонуни 1997 йил 29 август.
3. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» 1997 йил 29 август.
4. Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ги Қонун. Т.: (янги таҳрир/ 2016 й 13 апрел).

II. Ўзбекистон Республикаси президенти Фармон ва Қарорлари.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2017й. 22-декабр.
6. «Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори. //Халқ сўзи газетаси, 2011 й, 3-июн.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари.

7. «Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими тизими учун дарсликлар ва ўқув адабиётининг янги авлодини яратиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги 341-сонли Қарори.
8. «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» ги Низом. ЎзР Вазирлар маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон Қарори.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

9. Ш.М.Мирзиёев ” Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз” Т.: - Ўзбекистон - 2016 й. 14-б.
10. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т. Ўзбекистон, 2017 й
11. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажакни мард ва олий жаноб халқимиз билан бирга курамиз. Т. Ўзбекистон, 2017 й
12. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. – Т.: Ўзбекистон, 2009 й.
13. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти И.А.Каримов. Она юртимиз бахту-иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. Т. “Ўзбекистон”. 2015й.

V. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

14. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълимга оид меъёрий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2000 йил 22 сентябр 251 сонли буйруғи.
15. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Иқтисодий гуманитар фанлар бўйича маъруза матнларини тайёрлаш ва нашр этиш тўғрисида”ги 2000 йил 19 июн 176 сонли буйруғи.

VI. Дарсликлар

16. А.Ўлмасов., А.В.Вахобов. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент 2014 й.
17. У.Нишоналиев. «Педагогика курси» дарслик. -Т.: Ўқитувчи, 2010 й.
18. Е.Н. Пронина, В.В.Лукашевич. “Психология и педагогика”. Учебник для студентов ВУЗов. –М.: «Элит», 2010 й.
19. В.А.Сластенина. Педагогика профессионального образования. /Под. ред.–М.: «Академия», 2004 й.
20. В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов. Педагогика. / М.: Школьная пресса, 2010 й.
21. Б. Зиёмуҳаммедов ”Педагогик технология” Тошкент :”Турон-Иқбол” 2006 йил 88 бет.
22. Э.А Искандаров, Д.Ж.Норбоева “Педагогика. Психология”Самарқанд. 2008 й.
23. Искандаров. Э.А, Б.Годфри, П.Назаров “Узлуксиз таълим бўйича хориж тажрибаси” Самарқанд. 2004 йил.69 бет.
24. Йўлдошев Ж. ”Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш”-Т., 2008 й, 130б.
25. Н. Саидахмедов “янги педагогик технологиялар.Т.: 2003

VII. Ўув қўлланмалар

26. М.М.Муҳаммедов, Н.А.Камилова ва бошқалар. “Иқтисодиёт назарияси” Ўқув қўлланма. Самарқанд: Жавохир Сервис Пресс, 2016 й.
27. О.Бобожонов, К. Жуманиёзов “Молиявий ҳисоб” Т.:-“Молия” 2002 й.
28. К.Б. Уразов “Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”. Ўқув қўлланма. Тошкет. “Ўқитувчи” 2004 й.
29. Ҳ.Н. Мусаев “АУДИТ” Дарслик. Т.: “Молия” 2003 й. – 220 б.

VIII. Қўшимча адабиётлар

30. В.И.Ломанин Мироя экономика. -М.: 2004 й.
31. А.Киреев. Международная экономика. -М.: 2003 й.
32. Г.Г.Назарова ва бошқалар Жаҳон иқтисодиёти. -Т.: 2005й.

IX. Газета ва журналлар

33. Иқтисодийёт ва таълим. //Журнал. 1-2 сон. 2017 й.
34. Халқ сўзи //Газета. 2012 й. 22-январ сонли.
35. Таълим ва тарбия. //Журнал. 2010 й. 3-4 сон.
36. Иқтисодийёт ва таълим. //Журнал. 1-2 сон. 2011й.

X. Статистик маълумотлар тўплами

37. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилдаги Иқтисодий ривожлантириш бўйича яқунлари. Т.: Статистика давлат қўмитаси, 2018 й.

XI. Интернет ва статистика маълумотлари

1. <http://www.stat.uz>
2. <http://www.ecsocmen.edu.uz>
3. <http://www.worldbank.org>.
4. <http://www.region.uz>
5. <http://www.lex.uz>